

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

— знамениті українці —

І. Коляда, Ю. Коляда

Володимир
Сосюра

Харків
«Фоліо»
2015

ББК 83.3 (4УКР)
К62

Серія «Знамениті українці»
заснована у 2009 році

Художник-оформлювач
Л. П. Вировець

ISBN 978-966-03-5098-4
(Знамениті українці)
ISBN 978-966-03-7046-3

© І. А. Коляда, Ю. І. Коляда, 2015
© Л. П. Вировець, художнє оформ-
лення, 2015
© Видавництво «Фоліо», марка
серії, 2009

*Присвячуємо
вірному татовому учневі —
лейтенанту Олександр Мончаку,
патріоту — бійцю АТО,
що відстоює незалежність України,
право українців на самостійне
й вільне життя*

Яке це щастя, що я — українець,
що я син моєї прекрасної і трагічної нації!

В. Сосюра

Розділ перший

ДИТИНСТВО

Володимир Сосюра народився у родині бідного службовця. Сам він про це пише так: «Народився я на станції Дебальцеве о десятій годині ранку шостого січня 1898 р. Народився на тиждень раніше. Це було так. Мати на останнім місяці вагітності виходила з вагона, і її ударив у живіт гострим кутом скрині якийсь пасажир. Він це зробив ненавмисне. Але мені від того було не легше. Мабуть, він ударив мене в ліву половину голови, і від того я народився передчасно. Мати, коли побачила мою чорну голівку, крикнула: «Чорт!» — і знепритомніла» (із роману «Третя Рота»).

Дебальцеве моє, колиско днів моїх,
Це ти мені дало співучу, ніжну вдачу,
І славлячи життя невиданий розбіг
Я піснею тобі, Дебальцеве, віддячу.

Сосюра — це псевдонім. Справжнє прізвище поета — Сюсюра. Під цим прізвищем у поховальній книзі за 1915 р. записано поетового батька. І першу збірку віршів «Пісні крові» (1918)

юний автор видав під прізвищем Сюсюра. Так він підписувався і в газеті «Український козак» (1919).

Як же Сюсюри з'явилися у Донбасі? Романтична легенда, до поширення якої доклав зусиль поет, оповідає, що під час війни Росії з Наполеоном (1812 р.) такий собі француз Сюсюр залишився на Донбасі. Згодом у когось із предків поета з'явилося бажання змінити немилозвучне «Сосюра» на «Сосюр» (справді, прізвище де Сосюр є у Франції). «Але дід мій підписувався «Соссюр» і казав, що наше прізвище українізували писарі. Можливо, це так і було. Очевидно, мій предок — чомусь мені здається, що він з південної Франції, Провансалу, — потрапив до Запорозької Січі, де писарі записали його «Сюсюрою». Мої родичі, звичайні селяни і робітники, кажуть: «Ми — французи».

Нині дослідниками простежено родовід поета до XVIII ст., і встановлено, що багато родин з прізвищем Сюсюр проживали в місцевості понад Дінцем.

Сам Володимир Сосюра не раз підкреслював, що в нього козацьке серце, козацька душа, козацька вдача. У його роду було чимало бурхливих характерів.

В одній із біографічних нотаток поет писав: «Дід мій, по батькові, Володимир Кирилович Сосюра, виховувався поміщиком як талановитий селянський хлопчик. Коли він підріс, його віддали в Лисичанську штейгерську школу, дворічну. Дід не хотів учитись, прибігав додому і ховався на печі. Тоді приходив прикажчик поміщика з мішком. У цей мішок він, як поросся, заштовхував мого діда і тягнув його на плечах кілька кілометрів, у Лисиче. Дід закінчив нижчу гірничу освіту, але через квеле

здоров'я в шахті не працював, а пішов по канцелярській лінії. Сорок років він був секретарем луганського «крест'янського присутствія». За вислугу літ йому давали дворянство, але він одмовився: «Я крест'янином родился й таким хочу умереть». На старості йому дали каз'янку, і він до самої смерті торгував горілкою на користь російської імператорської армії, яка одягалася і годувалася за прибуток од продажу горілки. Дід, як і мій батько, писав вірші, теж із сатиричним уклоном і теж українською й російською мовами. Пам'ятаю зміст його сатиричної поеми українською мовою, датованої 1859 р. Я віддав у Харкові оригінал цієї поеми діда в музей імені Шевченка, але за Вітчизняної війни все загинуло, і портрет мого прадіда Майбороди — теж... Дід її дуже любив, а батька теж, звичайно, любив, але іншою, суворою і мужньою любов'ю. Він бачив, що татко талановитий і сам проб'є собі дорогу. Дід після своєї смерті не залишив батькові спадщини. В заповіті було написано: «Сыну Николаю ничего не завещаю...» (із роману «Третя Рота»).

У своїх спогадах, автобіографіях В. Сосюра неодноразово наголошує на непосидючій вдачі свого батька — Миколи Володимировича, вихідця із селян. «Батько мій за походженням (чоловіча лінія) француз, — правильно прізвище «Соссюр», навіть з префіксом «де». «По жіночій лінії батько був карачаєвець і українець, по чоловічій теж українець. Вуса в нього були довгі, козацькі, запорізькі вуса! Задумливі, ніжно-суворі, світло-карі очі, орлиний ніс, високий лоб, тонкі брови. Він був стрункий, широкоплечий, з грудьми богатиря, трохи зігненими кавалерійськими ногами; ходив він ледь сутулячись і завжди дивився трохи вниз. Батько також учився... Він писав вірші

й малював. Він був спокійний, мовчазний, чудесно малював, особливо аквареллю, пейзажі і любив малювати людські обличчя. Грав на гітарі і під її задумливий, срібний акомпанемент співав задушевних українських пісень. Писав вірші, але більше сатиричні».

«Батько мій теж учився в штейгерській школі, але вже трирічній, та не скінчив її. Він почав учитися з п'яти літ, на колінах у вчителя. Закінчив церковно-приходську школу, потім міське начальне училище. Мріяв бути моряком, але мрії не здійснились, і він став учнем штейгерської школи. Вчився він на «відмінно» і одержував як відмінник казюонну стипендію. Маму дуже смішило, коли мій батько, безвусий парубійко, готував до випускного екзамену, сам будучи в першому класі, своїх бородатих старшокласників, і, коли вони туго сприймали його пояснення, він нервував і називав їх «ослами». Але вони не ображались на нього, бо він так їх називав заслужено. За рік до закінчення штейгерської школи батько був виключений за участь у революційному гуртку з формулюванняю: «За п'янство». Тільки завдяки зв'язкам діда батько не був засланий туди, куди Макар телят не ганяв» («Третя Рота»).

Щоб якось утримувати родину, батькові, вихідцеві з селян, кресляру за фахом, доводилось часто змінювати професії: він був шахтарем, будівельником, землеміром, писарем, мандрівним учителем. У пошуках роботи побував у Харкові, Воронежі, на Кавказі. Ким він тільки не працював, об'їздивши майже всі рудники Донбасу! Чергова зміна роботи батька спричинила переїзд родини Сосюрів у с. Третя Рота. «Отец вследствие своего независимого характера не мог долго работать на одном месте.

Он говорив: «Не люблю подчинятися» — или: «Попы обманяють народ», — и не ходив в церковь. Крім багатьох донецьких рудників, ми перебрали і багато сіл, де отець учительствовав, отримуючи з кожного ученика по півтиннику і буханці хліба (паланиці)» (*із автобіографії*).

Про характер батька, почуття власної гідності та прагнення його відстоювати свідчить і такий факт з його біографії: «Часто сестра матері, що жила під Черкасами, запрошувала їх до себе. Мовляв, поживете, як люди. Але сім'ю міцно тримав Донбас. Терикони. Пропахлий полином і чебрецем степ. Отож, коли підріс Володимир, батько вирішив податися до Дніпра, щастя пошукати». А оскільки в кишенях гуляв вітер, їхали «зайцями». У Золотоноші їх спіймали і висадили.

«Була ніч. Стомлений батько ліг і заснув біля станційного буфету, прямо на паркеті. До нього підійшов жандармський офіцер і носачом блискучого чобота вдарив у бік:

— Вставай!

Батько встав. Лице його налилося кров'ю від несподіваної образи.

— Вы должны вежливо сказать, что здесь спать нельзя.

І марно йому офіціант злякано шепотів на вухо, що «он тебе засадит в тюрму», батько не звертав на це уваги і так вишпетив жандарма, що той почав вибачатись, купив нам квиток до Черкас і на прощання гаряче потиснув батькові руку» (*зі спогадів Володимира Сосюра*).

У родині Сосюра була ще дочка Тетяна, яка теж пішла літературною стежею. Писала під псевдонімом Тетяна Тесс. Тому Володимир Миколайович Сосюра справедливо напише про себе:

«Я поет спадковий. Правда, дід і батько вважали своє віршування за засіб певної розваги, а я поставив собі за мету всього мого життя — стати поетом, і на все, — на знання, прочитане, пережите, побачене дивився, як на засіб для того, щоб стати ще дужче, як поет».

«Бабуся, батькова мати, дуже любила татка. Дід весь час жив у Луганську, бабуся займалась хазайством. Од важкого труда у неї була грижа. Дід одружився з нею від злості на дочку поміщика, яку він дуже любив, а потім розчарувався в ній, бо вона була дуже легковажна, легкодумна і зрадлива. Бабуся служила в батька невдалої нареченої мого діда економкою і чудесно знала французьку мову. Бабуся моя була теж, як і мама, смуглява. Я схожий на мамку, татка і на себе...

Батько моєї матері, мій дід Дмитро Данилович Локотош, був міщанином міста Луганська і мав водяного млина, якого пропив. Його дід був багатий серб, а прадід — полковник сербської армії, що за російсько-турецької війни перейшла на бік росіян, і загинув у боях проти турок. Разом з ним загинули документи про його дворянство, і його вдову з сином записали в міщани міста Луганська. У діда було два брати. Після смерті мого прадіда вони ділили землю і взагалі спадщину. Дід мій був дуже балакучий, натхненний і все мені розповідав про Гарібальді і взагалі всякі інтересні романи. Він розповідав так натхненно, що у мене од захвату серце сіяло, як сонце, і я не міг його наслухатись. Він одружився з дочкою колишнього священика, що одмовився од сану («Не хочу дурити народ»), мого прадіда, Майбороди, що при переході в духовне звання змінив прізвище на Костянтинів. Мій прадід

був дрібний український шляхтич, нащадок одного з ватажків і організаторів Запорозької Січі, Майбороди. Мій прадід Микола Костянтинів закохався в красуню єврейку Розу із купецької родини Старикових у городі Катеринославі. Мати Рози співчувала любові прадіда і Рози, а батько її і його родичі були гостро проти. Тоді прадід із Розою однієї осінньої ночі втекли. За містом їх наздогнав батько з родичами, і прадіда так побили, що в нього зіскочила нижня щелепа вбік. Вони думали, що він убитий, і кинули його в ярк. Була пізня осінь. Прадід всю ніч лежав у ярку, а вранці його побачили селяни, що їхали до міста на базар, і витягли з ярка. Два місяці хворав мій прадід, а коли він одужав, то знов украв Розу. І Роза стала Надією...»

«Бабуся моя по матері, Ольга, — напівєврейка і напівукраїнка, — була дуже вразлива і все брала близько до серця. Вона дуже любила мою маму...»

Мати Антоніна Дмитрівна (із Кам'яного Броду), за походженням сербка, в юності працювала на Луганському патронному заводі. До неї залицялися сини заможних луганчан, а вона закохалася у свого Миколу, народила восьмеро дітлахів: трьох хлопчиків і п'ятьох дівчаток. «Мати за походженням була (чоловіча лінія) сербіянка, хоча прізвище мала Локоташ, що угорською мовою означає — «слюсар». Мабуть, у матері була й угорська кров. По жіночій лінії вона була єврейка та українка».

Мати в юності відзначалася особливою красою. Жінкою небиякої вроди змальовує її Сосюра у романі «Третя Рота». Остання іскра замилювання маминою красою малої дитини

звучить у поезії В. Сосюри «Сади осипалися милі», написаній в 1962 р. після смерті матері:

Стискає серце тихим болем,
простори я очима п'ю,
і мов лечу над чистим полем
я у Донеччину мою.
Закрив там карі очі ньеньки,
коси холодної розмах...
І мчу я хлопчиком маленьким
на дерев'яних ковзанах.
Неогорожена хата,
холодні сонця промені...
І молода смуглява мати
мені всміхається в вікні...

«Моя мама, як контраст до мого русявого татка, була чорна, майже циганка, м'ятежна і розкидана. Вона була красуня. Її смугляві тонкі риси, темно-карі очі; чорні, аж жагучі, мов крила летючих птиць, красиво загнуті брови; нервові ніздрі майже класичного, з ледве помітною горбинкою носа завжди були в якомусь дивнім, хвилюючій русі. Мама була чудесно збудована. У неї було чорне, аж до синяви, волосся, і вся вона була, як зоряна і пристрасна пісня. Вона дуже любила зорі і часто молилася і плакала під ними. В юності своїй вона працювала на патронному заводі в її ріднім місті Луганську (сама вона з Кам'яного Броду). І на загальноміському балу одержала перший приз за красу. Там були претендентками дочки багатіїв міста, а вона, звичайна робітниця, всіх їх перемогла. Татко нагадував мені

похмурого козацького орла, а мама — якусь смугляву птицю, що їй не сидиться на місці, і все вона хоче кудись полетіти. Як протилежність батькові, вона була дуже балакуча. Її одвертість була потрясаюча» («Третя Рота»).

«Коли я був ще маленьким, і ми багато їздили, мама своїм випадковим вагонним сусідам розповідала про все своє життя, і з такими інтимностями, що, не тоді, коли я був маленький, а нині, коли я великий і вже старенький, просто дивуюсь. Я все слухав, що говорила мама, а вона багато разів, тому що у неї було багато сусідів під час різних мандрівок, розповідала одне і те ж. Це врзалося назавжди в мою душу. Вона багато разів розповідала про себе і татка, про свої романтичні пригоди, коли вона була ще дівчиною, про своїх близьких, рідних і знайомих. Вона розповідала це так поетично і образно, що переді мною як живі стояли повні чар і краси срібно-місячні ночі Донбасу і люди, цілі зоряні світи, святі, далекі і казково близькі».

Мати, людина лагідної вдачі, знала безліч народних пісень і часто співала їх своєму Володі. У бідній оселі також звучала гармонь, гітара. Батько був особливо красивий і натхненний, коли у злагоді з матір'ю виказував свої жалі, печалі в тужливій пісні. Ця любов батьків до мелодійного слова передалась і йому, майбутньому поету.

«... З Лисичанська, будучи учнем штейгерської школи, батько приїздив на канікули до дідуся в Луганськ. Там він проходив практику. В мою майбутню маму всі закохувалися, навіть один грузинський князь хотів її зарізати, тому що вона його не любила. І взагалі на вечорах всі кавалери до неї підлизувались, і мама вертіла ними, як хотіла. Вона назначала до п'яти побачень,

звичайно, в різний час, але в один і той же день. Кавалери її врешті-решт узнали, що вона водить їх за ніс, і прийшли всі разом на кладбище (а мама думала, що прийде один) і поставили питання ребром: «Скажіть нам, Антоніно Дмитрівно, кого з нас ви кохаєте?» Мама крикнула: «Нікого я з вас не люблю!» — заплакала і втекла. Особливо самовіддано і свято кохав її хороший і задушевний юнак Сеня Логозинський, а мама не любила його, тільки дуже жаліла, до сліз жаліла. А любила вона якогось Ярового, якому вона готова була цілувати ноги і навіть сліди його ніг на землі, а він не любив її... Потім тому, що вона була гарненька, мама, здобувши початкову освіту, далі не схотіла вчитися. На міському балі вона одержала перший приз за красу. Врахуйте, що це звичайна робітниця, яка працювала на патроннім заводі. Вона була дуже егоїстична і самозакохана і не могла собі уявити, що в неї хтось з молодих людей не може бути закоханий. Якось на вечорі вона зустріла світлого, задумливого юнака у формі учня штейгерської школи, який на неї дивився так ніжно і закохано, але тримав себе гордо й незалежно. Він не принижувався і не підлабузничав перед нею, а любив її до безтями. В нім відчувалась якась потаємна, ваблива сила. І мама, від злості, тому, що він на неї не звертав уваги, вірніше, робив вигляд, що не звертає уваги, закохалася в нього, як говорять, до самозабуття. Але характер свій вона спробувала показати й на ньому, тобто повертати ним, як іншими. Після одного з вечорів татко проводжав її глухими кам'янобрудними вулицями, де сади, ламання ребер і взагалі всякі хуліганські витівки із свинчатками й ножами. На півдорозі до будинку матері їх наздогнав фаетон з одним із материних поклонників.

— Антоніно Дмитрівно! Сідайте, підвезу.

Вона неуважно попрощалася з моїм батьком, сіла у фаетон і поїхала, а батько залишився на самоті, серед жакливої глухої хуліганської ночі з шаленими бурями в душі. Наступного разу, після такого ж вечора, батько проводжав мою матусю додому. Він привів її точно до того ж місця, де вона його так покинула, попрощався з нею і сказав:

— А тепер, Антоніно Дмитрівно, можете йти самі.

І мама з плачем побігла в ніч... Потім вони помирилися. Більш матуся не показувала свого характеру перед батьком. Відїжджаючи з Луганська, татусь сказав матері, яка гірко плакала:

— Через рік я повернуся, і, якщо ти мене за цей час не розлюбиш, я одружусь на тобі.

Мати вірно чекала його, вона забула про всіх своїх поклонників, нікого не помічала, була як уві сні, і так покохала його, так покохала, що, коли він повернувся, вона ще до шлюбу належала йому...» («Третя Рота»).

Дитинство і юність поет провів разом з батьками в селі Третя Рота (нині м. Верхне), що на Луганщині. В одному із віршів він писав:

Шахтарське селище на Білій горі,
Під нею заводу встають димарі,
Їх хмари торкають верхами,
За ними Лисиче садами бую,
Й шумить Третя Рота — домівка моя,
Я з вами всім серцем, я з вами.

«Нас было десять человек в семье: отец, мать, три мальчика и пять девочек. Общество разрешило нам жить в бедной хво-

ростянке, которую оно построило одинокой старушке, «баби цыбульчиси» за ее землю. Старушка умерла, и мы стали жить в хворостянке, построенной для нее одной, все десять душ. Когда мне было тринадцать лет, я доставал рукой потолок. Спал я на печке, а ноги свешивались на «лежанку». Нам было тесно, и отец разломал печку и удалил перегородку в сени, так что зимой с мороза двери открывались прямо в хату. Было в хворостянке два маленьких окошка. Дети повыбивали шибки (стекла), и до половины окошки были закрыты кирпичами и подушками, так что в комнате был вечный сумрак» (з *автобіографії*).

Голод гнав батьків на пошуки. Деякий час бідували у Воронежі. Хтось із рідні поманив їх на Кавказ, і вони поїхали. Та невдовзі, розчаровані, повернулись назад. А жити вже ніде. У їхній хворостянці — інші мешканці. Довелося восьмирічному Володимирові з батьками мандрувати від села до села, бо батько не затримувався довго на одному місці. Існувала родина на його випадкові заробітки. Жили в родичів, у знайомих, у чужих людей, де прийдеться, часом і в клунях. Мандрували по селах Донбасу, забивались і на Полтавщину, Черкащину.

У цих подорожах малий Володя відкривав для себе світ народних звичаїв, побуту, селянських характерів, дивовижну українську пісню з її чистотою почуттів, драматизмом, особливим ліризмом. Все це глибоко западало в душу хлопця, таку чутливу до міфопоетичної стихії рідного народу. Щедра мати-земля дала йому все: вроду, віру і натхнення. Він потім зізнаватиметься, що рано відчув свою причетність до тих ясних зір і тихих вод, до чарівного образу прекрасної рідної землі.

Помандрувавши по світах, Сосюри знову поверталися бідувати у Третю Роту. Що вона являла собою тоді? Це було зросійщене шахтарське селище, що поповнювалося бідними селянами. Воно ковтало новачків, сполучаючи їх горілкою, тримаючи в темряві, мізерно оплачуючи працю. Найактивніші «культурні» центри — пивнички. Найчастіші розваги — вуличні бійки. Мова простолюду — російсько-українсько-волоська (в селищі були волохи — молдавани).

На жаль, як і в Михайла Коцюбинського та Миколи Хвилювого, батько Володимира Сосюри зловживав спиртним, а тому родина терпіла невимовно тяжкий і страшний тягар постійного страху, ганьби й відчаю. «...он пил горькую, и редко я видел его трезвым. Но характер у него был мягкий, и в трезвом состоянии он был чудесным человеком. Я очень любил его» (з *автобіографії*). Не дивно, що перший твір юного митця починався словами: «Мой отец был алкоголик...», а називався «Смерть отца».

Але читати й писати маленького Володю навчив усе-таки батько.

Протягом 1909—1911 рр. він, одинадцятирічний підліток, працює в бондарному цеху содового заводу, наймитує в багатіїв. Дванадцяти літ спустився в шахту коногоном, а потім працював телефоністом, чорноробом, не цурався випадкових заробітків. Улітку працював, узимку ходив до школи.

З 1911 до 1918 р. навчався в двокласному міністерському училищі м. Верхнього та трикласному нижчому сільськогосподарському училищі на станції Яма Північно-Донецької за-

лізниці, у маркшейдерській школі Донецького содового заводу (м. Верхне). Вибір навчальних закладів В. Сосюра пояснював так: «Вчився на слюсара в ремісничій школі, але залізний порох мені не сподобався. Я, витримавши конкурсний екзамен у Кам'янську (при ст. Яма) сільськогосподарську 3-класну школу, став учитися серед поетичної природи... З любові до природи став учитись на помічника агронома...» Навчання йому давалося легко: «Начал я учиться с третьего отделения, куда отец меня подготовил. За право учения надо было заплатить семьдесят пять копеек; я лето проработал у родственников «на гармані», обмолачивал снопы «котком» на коне. Получил за это пуд муки, продал его на базаре за семьдесят пять копеек и купил билет на право учения. Учился я на пятерки. Но сначала мне с трудом давалась арифметика. Как-то я решал задачи, и ничего у меня не получалось. Отец как раз был трезвый, и я попросил его: «Папа! Помоги мне решить эту задачу!» — а он так ласково наклонился ко мне, посмотрел в задачник и говорит: «А мы этих задач и не решали». И я подумал: мой отец, идеал мой, и не решал этих задач?! Я бьюсь, бьюсь, а все-таки решу задачу сам. Потом мать как-то сказала мне: «Ти думаєш, він не вміє рішати цих задач? Він і алгебру знає. Він хотів, щоб ти сам рішав задачі...» При переході моєм во второй класс мой отец умер (ему было тридцать семь лет) от истощения. Я был вынужден бросить учение и стал работать в шахте, чтобы помогать матери. Проработав в шахте год, я увидел, что никакой помощи от меня матери нет — шла война, все дорожало с каждым днем, и моего жалованья не хватало

даже на хлеб. И я опять стал учиться в сельскохозяйственном училище. Здесь я по-настоящему познакомился с классиками русской литературы, которые стали для меня учителями жизни» (із автобіографії).

З дитинства Володимир Сосюра полюбив книгу, і читав усе, що попадало до рук. Більшість літератури була російською мовою, але він «заливав сльозами» й сторінки «Кобзаря» Шевченка. Зачитувався пригодницькою літературою (Майн Рід, Жюль Верн, Ф. Купер), детективами, віршами О. Кольцова та І. Нікітіна. Юнакові щастило — він насолоджувався творами Гомера і Шиллера, М. Гоголя і М. Некрасова, Конан Дойля і Надсона. Великим учителем своєї поетичної юності, крім Тараса Шевченка, В. Сосюра називає Івана Франка. «Я очень полюбил читать книги. Они меня уводили от тяжелой, бедной и темной жизни в ослепительный, сказочный мир, в котором смелые и сильные люди побеждали жизнь, идя сквозь море испытаний и опасностей. Особенно я любил читать про «сыщиков». Конечно, у нас никакой библиотеки не было, и я, в материнской кофте и отцовых сапогах, от горшка три вершка, если встречал более или менее прилично одетого человека, спрашивал его: «Дядя! У вас нет “сыщиков”?» Одни ничего мне не отвечали, другие смеялись, а то и ругались и прогоняли меня. Но были и такие, что давали мне читать и «сыщиков», и другие интересные книги. Как-то я обратился с моим вечным вопросом: «Дядя! у вас нет “сыщиков”?» — к заведующему заводской библиотекой, учителю Сергею Лукичу Зубову, и он разрешил мне в заводской библиотеке для рабочих и служащих (плата там

была пять копеек в месяц) бесплатно брать для чтения книги; так я вошел в сияющий мир человеческой мысли и фантазии» (із автобіографії).

Природа наділила його дивним сприйняттям світу. Малим боявся кавунів — вони здавалися йому... сплячими звірами. 12-літнім надірвав серце: побачив мандрівних акробатів і вчився ходити на руках, як вони. В автобіографії В. Сосюра пише: «Вірші почав писати з 14 років. Писав російською і українською мовами. Перші вірші мої були надруковані в газеті «Голос рабочего», що виходила в Лисичому».

Сосюра згадував: «Как-то я, уставясь в стенку, задумался, сочиняя первое в своей жизни стихотворение, что-то про змею, которую рифмовал с «я ее убью»... Проходила мимо меня бабушка. Видно, ее поразило мое лицо, и она сказала мне:

— Брось писать стихи, а то сойдешь с ума.

Я перепугался и долго не делал новых попыток. Но когда началась Первая мировая война, волна патриотизма захватила мою душу, и я вновь начал писать стихи, начал и уже никогда не бросал. «Пусть я сойду с ума, но все же буду поэтом», — подумал я».

У ці ж роки юний поет знайомиться з творами українського письменника Андріяна Кащенко, автора історичних повістей і романів, в яких йому відкрилась історія козацької землі, його лицарського краю, історія романтична і звияжна. Саме тоді відбувається поворот у свідомості юного Володьки. Він починає писати українською мовою. «Як я люблю тебе, моє бідне замуране село з вузькими вікнами й долівками з глини,

рушниками й вродливими дівчатами! Такі села є тільки в тебе, моя могутня Україно, мій цвіте чарівний і ніжний!» («Третя Рота»).

14 жовтня 1917 р. в газеті «Голос рабочего» друкується вірш Сосюри «Плач волн». 22 жовтня ця ж таки газета вміщує перший український вірш поета «Чи вже не пора». Автобіографія В. Сосюри, датована квітнем 1945 р., дає підстави думати, що вірш надрукований ще раніше: «Першого мого українського вірша було надруковано в бахмутському журналі учневої молоді «Вільна думка» за назвою “Чи вже не пора”». Наприкінці жовтня 1917 р. газета «Голос рабочего» публікує вірш В. Сосюри російською мовою «Товарищу», написаний як революційний марш. Тривалий час більшість дослідників саме від цього вірша починали відлік творчого шляху Сосюри, вбачаючи в ньому ясний класовий «заклик до збройної боротьби з визискувачами». Цілком ясно, що чітка класова детермінованість В. Сосюри тут накидається, оскільки поет переймається романтикою революційних подій взагалі й українського національного відродження зокрема. Так само й у вірші «Чи вже не пора» розшарування соціальних сил змальовується туманно, в загальній антитезі світла й пітьми.

Можна і потрібно говорити про палку віру В. Сосюри в оновлення життя, його моментальну і гостру реакцію на двигтіння соціальних надр. Зрештою, так само, як і про болісну, виключно людську реакцію на драматизм громадянської війни, коли брат іде на брата. «Брат на брата» — так і називається вірш Сосюри: «Брат поднял на брата руку... ярких снов

сказки нету... Воют грозы, льется кровь» («Голос рабочего», 12 листопада 1917 р.).

Саме так: казка, витворювана мрійливою уявою із «троянд» і «соромливих зорь» на руїнах Російської імперії, закінчувалася, надходила пора зрілості.

А в Україні в цей час розгортається національно-демократична революція, протистояння між національною ідеєю та соціальною боротьбою, між Українською Центральною Радою та більшовиками (які прийшли до влади у Росії).

Розділ другий

ЮНІСТЬ

19-літній вродливий кароокий мрійник потрапляє у вир революційної боротьби та політичного протистояння. Майже два роки, з гвинтівкою в руках, боровся він за українську ідею. Так, «лялась наша кров, і падали брати...» — підсумує згодом поет у вірші «О, не даремно!..». Як бачимо, знову підкреслено найприкметнішу рису цієї боротьби — братовбивчу.

Навесні 1918 р. Сосюра мешкає на ст. Дебальцеве. Коли у березні цього року німці розпочали наступ на більшовиків, у Дебальцевому виникла підпільна організація, що поставила собі за мету вибити більшовиків із краю. В. Сосюра був одним із перших добровольців цієї організації, що формувалась як підрозділ Вільного козацтва. Козаки спершу швидко роззброїли місцевих червоноармійців, а потім стріляли навздогін військам В. Антонова-Овсієнка, що відступали з України під натиском німців. «Був травень, і на село приїхали таємні організатори повстання проти гетьмана. Вони пропонували нам записатись до Бахмутської комендантської сотні, щоб мати в руках зброю, і

коли почнеться вибух, приєднатися до повстанців. Я записався з кількома червоногвардійцями (мова про бійців самооборони содового заводу)» («Третя Рота»).

У період Гетьманату Петра Скоропадського Сосюра потрапив до охоронної сотні, створеної задля повернення маєтків і землі колишнім власникам. У жовтні 1918 р. їх розформували під тиском українських соціалістів, які вважали їхню діяльність надто жорстокою.

3 листопада цього самого року Володимир Сосюра розпочав службу у 3-му Гайдамацькому полку отамана Омеляна Волоха, що складався з переконаних противників більшовизму (один із найбойовитіших полків в армії С. Петлюри, ще в січні 1918 р. вважався його особистою гвардією). Зі спогадів Сосюри дізнаємося, що сталося це у його рідній Третій Роті: «...Приїхав на село 3-й Гайдамацький полк. Розстрілює каральників, обеззброює німців, тримає фронт проти дончаків... Ви розумієте, як це впливає на наївного хлопця, що начитався Гоголя та Кащенка, змалку марив грозовими образами козаччини... А тут вона жива... Воскресла моя синя омріяна Україна, махнула клинком, і зацвіла земля козацькими шликами... Ну й я українець. Чого ж мені треба? І записався я до повстанців у такий момент... був призначений ройовим. (Ви не дивіться, що я лірик, я бойовий)» («Третя Рота»). Видали зброю й амуніцію, «з наказу батька Волоха всім завели оселедці...». І став кароокий молодий амбіційний козак Володя Сосюра захисником Української Народної Республіки. Разом із гайдамаками обеззброював німецьку кінноту в Сватовому, вів бої з білими

на станціях Алмазна та Дебальцеве, відбирав Куп'янськ у більшовиків.

Улітку 1918 р. на сторінках газети «Український козак» — друкованого органу армії Української Народної Республіки — було опубліковано вірші Володимира Сосюра:

То не вітер віє із тьми-домовини,
То не сови будять помертвілий край.
Чую плач і стогін з милої України...
Знов москаль мордує мій коханий край.
Плаче місяць в травах, дощ хатини мочить,
Стогне вітер в ставнях, криші розгорта.
І в сльозах кривавих думи мої й ночі,
І в сльозах кривавих воля золота...
Гей ти, край зелений! Гей, багнет блискучий...
Вже в свій край холодний утіка москаль.
Скоро встане сонце, і загинуть тучі,
Як загине в серці днів моїх печаль.

«У 1918 році після проскурівського погрому, який вчинив 3-й Гайдамацький полк, козаком якого я був, на гроші Волоха (командира полку) було надруковано й видано першу збірку моїх поезій «Пісні крові», де на обкладинці було моє справжнє прізвище Сосюра, бо так підписувався мій батько, а дід навіть «Сосюр». Отже, теперішнє моє прізвище «Сосюра» — не є маскування».

Протягом зими 1918-го — весни 1919 р. 3-й Гайдамацький полк О. Волоха брав участь у кількох жорстоких подіях. В. Сосюра згадував: «Це було ранком 25 грудня 1918 року... Ми веде-

мо махновців розстрілювати... Підвели їх до церкви і вистроїли в один шерг біля церковної огради... Вгорі кличе молитися дзвін... А потім йому наче стало соромно, і він замовк... З хат повиходили баби, дівчата... дивляться... а махновців, по два, підводили призначені до огради, ставили навколішки спиною до нас і по команді: «По зрадниках... огонь!..» — били їх огнями, і ті, як папірці, прибиті до дороги несподіваним вітром, мовчки, без крику падали... Потім по команді їх кололи штиками, та не в спину, а в стегна... Штик, звичайно, застрягне в кістці, і козак, намагаючись його витягти, волоче тіло по снігу, а потім криваве лезо з реготом витирає об сніг... Виходили розстрілювати і добровільно... Мовчки роздягалися і мовчки вмирили махновці... А як вони йшли... їх ніжки наче хитав вітер... Дійсно, ніжки... бо то були хлопці років по 17. І з кожним махновцем я мовчки підходив до стінки, покірно ставав навколішки, і... злісно й недружно гавкали рушниці, і ті звуки впивалися кулями в моє тіло... Я стояв і дивився... Мені було солодко, і я не знаю, чи плакати, чи сміятися хотілося мені... Я стояв. Старшини ходили й добивали в голову... і хто був недобитий козаками, тільки здригав, коли куля старшини розбивала його останні надії... А це ж було за кілька кроків від мене...»

Ще одна сторінка полкової історії — ліквідація харківського підпілля 3—6 січня 1919 р. Сам поет писав, що перед тим, як повести гайдамаків на штурм повсталих заводів, їм видали по казанку спирту. Врешті-решт, ліквідація підпілля була досить кривавою. Цікаво також те, що обурювала більшовиків згодом не кількість загиблих — їх було близько сотні — а нруга гай-

дамаків над революційними стягами. Зібравши всі трофейні знамена, гайдамаки порозрізали їх на шмаття і поробили довгі шлики на шапки. Цей факт став наріжним каменем ставлення червоних до гайдамаків третього полку — воякам із червоними шликами пощади не було. Перед розстрілом полоненим зрізали скальп-оселедець, що було знаком помсти.

15 лютого 1919 р. 3-й Гайдамацький полк О. Волоха організовує один із наймасштабніших єврейських погромів часів громадянської війни — у Проскурові. Слід визнати, що бунчужний Сосюра є єдиним із учасників тих подій, хто залишив свої спогади. І спогади досить відверті. У «Третій Роті» поет пише, що він не брав безпосередньої участі у звірствах, проте саме з тексту випливає, що він таки був у гушці подій — разом з іншими вривався у хати, був, як мінімум, свідком описаних епізодів. Про те, що ці епізоди — не авторська вигадка, свідчать і полкові документи. Зокрема, В. Сосюра описує, що він ходив вулицями Проскурова у супроводі гайдамаків, серед яких був вояк, котрий знав їдиш. Він говорив мешканцям, які зачинились в будинках, що гайдамаки вже пішли, і можна не боятися. Коли євреї відчиняли, гайдамаки вривалися до оселі. Взагалі, погром у Проскурові є сумною сторінкою і в єврейській, і в українській історії, бо почався не без участі місцевого населення. Певною мірою у трагічних подіях винні й місцеві євреї, що традиційно коливалися між сіонізмом та більшовизмом. У містечку існувала єврейська самооборона, деякі члени якої за сумісництвом входили до складу Червоної гвардії. І коли подільський ревком ухвалив розпочати у Проскурові збройне

повстання, червоногвардійці, серед яких було чимало євреїв, роззброїли місцеву залозу і вирішили захопити вокзал. Але саме в цей час туди прибув 3-й Гайдамацький полк. Гайдамаки зустріли повстанців кулеметами, і більшість червоногвардійців втекли до бідних єврейських кварталів. Звільнений начальник залози на запитання: «Хто це зробив?» відповів: «Це були євреї-червоні». Саме тому третій полк і розпочав погром, присягнувши перед прапором нікого не грабувати і не гвалтувати, а лише вбивати. Особливо криваві моменти цього погрому неабияк вразили поета, відбившись потім на його творчому житті.

Один із перших віршів українською мовою «Ми любим на словах...» Сосюра написав на станції Знам'янка. Сталося це 15 лютого 1919-го. Ось як описуються ті дні в автобіографічному романі «Третя Рота»: «Лютий 1919 р. Кілька днів ми стоїмо на Знам'янці. Нас оточили з усіх боків червоні... Григор'єв нас зрадив, перейшов на бік червоних... Його штаб на цукроварні... Відтіля його броньовик почав бити по Знам'янці. Наш курінь в заставі. Лава наша йде вперед. У лісі. Ніч. Наш броньовик відповідає на далекі удари... Григор'єв б'є по путі, що йде на Цвітково, хоче розбити рейки...»

Після проскурівського погрому, боїв під Христинівкою, Жмеринкою бунчужний В. Сосюра навесні 1919 р. захворів на тиф, а після одужання був відряджений до Житомирської юнацької школи — єдиного військового навчального закладу УНР, де гайдамака мав отримати старшинський ранг і повернутися до полку вже командиром сотні. Вихованці школи,

зокрема, охороняли ставку Петлюри. У липні цього року поет стає курсантом Житомирської юнацької школи, куди, згідно з відповідним наказом, приймали «національно свідомих козаків із освітою за чотири класи гімназії». «І я став «майбутнім старшиною», — писав опісля поет. У курсантів була своя форма: жовті чоботи, синє галіфе з білими тоненькими кантами, френчі захисного кольору і кашкети герmano-польського зразка з тупими козирками. У закладі було чотири відділи: піший, де навчався Сосюра, кінний, гарматний та технічний. Школа мала муштровий статут, перекладений з німецької і затверджений особисто Симоном Петлюрою. Сотні, що проходили повз начальника школи, на вітання та похвалу відповідали під ногу: «Слава Україні!», а професори та старшини, як згадував В. Сосюра, «виховували курсантів у суто національному дусі». Він же згадує, що одного разу поталанило побачити самого С. Петлюру: «Раз ми сидимо босі. Побили на муштрі чоботи. Була вже осінь. Чекаємо на чоботи. До нас підійшов Петлюра. Я бачив його дуже близько. Він сів на підвіконні, питав про нас, про наше життя і жартував з нами».

А вже пізньої осені 1919 р. 800 юнаків-курсантів вирушають на оборону Проскурова. Серед них — і Володимир Сосюра. Під впливом Комуністичної партії України (боротьбистів) 3-й Гайдамацький полк О. Волоха перейшов на сторону Червоної армії. Та сталося непередбачуване: сотня В. Сосюри за загадкових обставин потрапляє у полон до денікінців. Його розстрілюють, але рана була не смертельна, і поет дивом вижив, «смертю смерті поправ». Тут же в одному з сіл потрапляє

до червоних. Старенький староста затребував «пачпорта». Але такого ні у нього, ні в його друга-козака не виявилось. Хтось сердито наказав: «Та що там з ними базікати! До штабу їх!» Місцеві жінки почали плакати і благати: «Та вони ж такі, як і ми: і чорнобриві, і по-нашому розмовляють». «І прокинувся в мені поет-агітатор, — згадував В. М. Сосюра. — Я почав говорити, хто ми, й за що така наша доля, почав читати їм свої вірші... І сталося чудо... Лисий «пачпортний» староста просить переписати йому на пам'ять вірші... У мене аж волосся ворухилось від піднесення... Нам дали сала, огірків та хліба і відпустили». Утікач з петлюрівської армії важко захворів на тиф. Від високої температури не міг розмовляти. Немічного хворого кинули у вагон санпоїзда до тифозників. Але Сила Божа знов оберігала його. Він видужав у міській лікарні Кишинева, завдяки клопотанням медичної сестрички, хоча після тифу був схожий «на мертвяка». Він потрапляє в Одесу. Його мають розстріляти. І в останній момент — укотре! — доля зберегла життя В. Сосюрі: розважливість голови трибуналу, котрий розгледів у юнака щирий літературний талент (а ще більше — вірші!), врятували йому життя. Дослідники творчості поета вважають, і не без підстав, — що саме цей епізод описаний ним пізніше у відомій баладі «Комсомолец».

За ці три місяці полону петлюрівець Сосюра зблизився з червоноармійцями. Інтернаціональна Одеса, яка жила в умовах гострих зіткнень, щораз демонструючи класову ненависть і класову єдність, впливала на переконання поета. Особливе забарвлення цим впливам додавали італійські, французькі, англійські

десанти, що висаджувалися в Одесі для боротьби з червоними. Тут, у полоні, Сосюра познайомився з молодим літератором Олександром Ковінькою. Цих двох різних за характером людей зблизила любов до України, мрії про її майбутнє, бажання віддати свої молоді сили для її становлення. Знайомство потім переросло у дружбу.

З лютого 1920 р. В. Сосюра — червоноармієць 1-го Чорноморського полку. «Команда українська. Всі старшини й козаки ходять з тризубами на кашкетах. Полковий прапор жовто-блакитний» («Третя Рота»). Перехід Сосюри до червоних можна трактувати по-різному, але, мабуть, найголовнішу роль тут відіграв усе той же романтизм і надто приваблива ідея щасливого майбутнього для всіх злидарів — ідея комунізму. С. Єфремов писав: «Справжніх романтиків революції, тісніш — комуністи, має наша поезія в особі двох робітників — М. Хвильового та В. Сосюри... Звичайна партійна психологія рясно одбилася не тільки на змісті його творів, а й на способі вислову. «Останній бій», «зірки п'ятикутні», «червоні грози», «червона зима» та інше з «комуністичного реквізиту» часто подибуємо в поезіях Сосюри. У нього навіть вітер «тоже (sic!) з нами йде з піснями по дорозі, безжурний, як і ми: він тоже комуніст» («1917 рік»)... Комуністичний романтизм, як і давній, звичайний, не має меж, не знає впину... Сосюрині картини фантастичністю і тут, власне, переходять, мабуть, усе, що досі нафантазував був людський розум — аж до екскурсій «в сусідню сонячну систему», що одбуваються так, ніби мовиться про гостювання десь на сусідньому хуторі... Читати ці блаженські домисли і жалко, і досадно, й нуд-

но... Справу трохи рятує хіба що безпосередність, що м'якшить і суворі земні картини, і простацьку космічну фантастику».

Політкурсант 41-ї стрілецької дивізії В. Сосюра знайомиться в Одесі з Ю. Олешею, Е. Багрицьким, К. Гордієнком, іншими літераторами, що збираються в «Кав'ярні поетів», читає тут свої вірші. Товариство одностайно визнає його поетом, але образно-інтонаційним ладом, усім складом мислення й почуття — поетом українським.

У квітні 1920 р. 41-шу дивізію, в якій служив поет-червоноармієць, було кинуте на ліквідацію наступу поляків і петлюрівців. Події розгортаються понад Дністром. Дивізія весь час відступає. В. Сосюра в сатиричних агітках дивізійної газети закликає червоноармійців бити ворога. Безпосередньо в боях він участі не бере. У травні цього року, в Одесі, він став членом Комуністичної партії (більшовиків) України і в газеті «Одеський комуніст» під псевдонімом Сумний друкує вірш «Відплата» українською мовою. Автор згадував: «Я був певний, що вірша надрукують, і переписав його для газети друкованими літерами, щоб у друкарні не помилились. Пам'ятаю початок мого листа до редактора: «Дорогой товарищ редактор! Посылаю для Вашей газеты стихотворение «Відплата». Я горжусь, что пишу по-украински, но с рабочим содержанием»».

У біографії В. Сосюра буремних років Української національно-демократичної революції залишається ще багато таємниць. Про одну з них розповів літератор і літературознавець Василь Яременко, який приятелював із Володимиром Сосурою: «Якось пішов запрошувати його на зустріч зі студента-

ми. Розговорилися біля його робочого столу. «Я вам, Василю, — каже, — зараз таке покажу. Нікому ще не показував». Довго порпався в глибокій шухляді, аж ось дістає загорнутий у шмату срібний кишеньковий годинник. «Читайте». Під кришкою вигравірувано: «Культбійцеві Володзьці Сосюрі — Нестор Махно». Виявляється, Сосюра і там був. Цей подарунок — за взяття Перекопу. Згодом я усіх наближених до В. Сосюри розпитував, яка ж доля того годинника, це ж реліквія. Ніхто не знає».

У листопаді 1920 р. поляки і петлюрівці були розгромлені. Червоноармієць В. Сосюра — вже у 14-й армії в Єлисаветграді на військово-політичних курсах більшовицького війська. Прибувши у місто, він захворів і потрапив до військового лазарету. Про своє тримісячне перебування в Єлисаветграді Володимир Миколайович писав у романі «Третя Рота»: «Курси стояли в Єлисаветі. Був уже листопад. Після голодовки на фронті (по п'ять день ми нічого не їли, а коли доводилось їсти, то більше яблука із панських садів) у мене почалась дизентерія. Я кажу завхозові, щоб він дав візника до лікарні, бо я босий, а надворі грязь і йде сніг. Але він не дав мені візника, і я пішов босий до лікарні. Це було далеко, десь за вокзалом. Я йду і бачу, а мимо проходять червоноарми, гримить «Інтернаціонал», і мені ще дужче жалко себе. Перехожі дивляться на мене і жалісно хитають головами. Коли я проходив через вокзал, до мене підійшов спекулянт і хотів купити мою шинелю. Це було так дико й страшно, я ж босий, а він мене хоче ще зовсім роздягнути...». Так у листі від 2 листопада 1959 року Володи-

мир Сосюра писав викладачеві Єлисаветградської райпартшколи Гр. Понченку: «...з листопада 1920 р. до січня 1921-го я був курсантом військово-політичних курсів при політвідділі 14-ї армії. Наші курси тоді містилися в колишній Пушкінській школі, і мені довелося брати участь в обороні Єлисаветграда од махновців». І ще: в «Єлисаветградских известиях» друкувалися мої вірші, власне юнацькі вірші. Тоді газету ліпили на стінах будинків. У мене не було штиблетів, і дівчата пошили мені капці з шинельного сукна. В тих капцях зимою я бігав за кілька кварталів, щоб подивитися, чи надрукували мої вірші в «Єлисаветградских известиях»».

Вилікувавшись, Володимир Сосюра продовжив навчатися на курсах і писати вірші. Місцева газета «Известия» зберегла для нас сліди перебування поета в Єлисаветграді. Рубрика «Поштовий ящик» за 26 листопада 1920 р. повідомляла: «Курсанту Сосюре. Товарищ! Ваши стихи талантливо. Будут напечатаны в ближайших номерах. Редактор убедительно просит заглянуть к нему в редакцию для близкой беседы». А 19 грудня цього ж року в «Известиях» надрукований вірш «За солнцем» за підписом «В. Сосюра». У цій самій газеті від 9 лютого 1921-го знаходимо його вірш «Пролетарий».

Під час відпустки 1921 р. Сосюра в Харкові знайомиться з Б. Коряком, В. Блакитним та І. Куликом — тодішнім завідувачем агітпропу ЦК КП(б)У, який відкликає його з армії на посаду інспектора преси при агітпропі. Починається період напруженого творчого життя у колі провідних українських майстрів: О. Довженко, І. Сенченко, О. Вишня, О. Копилен-

ко, М. Йогансен, М. Хвильовий та інші найвідоміші тогочасні митці «советизованої» України складають його літературне оточення.

Від 1921 р. він починає писати виключно українською мовою (за винятком років війни з нацистською Німеччиною, коли з політичних міркувань він іноді давав до друку російськомовні тексти).

Отже, коли перед поетом, закоханим в Україну, постав вибір — емігрувати разом з петлюрівцями чи жити з більшовиками в новій, радянській Україні, — він обрав останнє...

Розділ третій
ПРОЛЕТАРСЬКИЙ СЕНТИМЕНТАЛІСТ

«Крылатые, багряные кони революции принесли меня, как и тысячи таких, как я, на заветные вершины, к которым сквозь огонь и дым невиданных сражений на земле жадно стремились наши души» (з автобіографії В. Сосюра).

Розпад імперій, соціальні й національні революції, постановлення незалежної держави України й поразка у війні з більшовицькою Росією — у цьому вирі подій формувалося нове покоління літераторів України. У його становленні віховим став 1921-й.

З літа 1921 р. у Харкові, столиці Радянської України, довкола газети «Вісті ВУЦВК», редагованої відомим поетом Василем Елланом-Блакитним, у недалекому минулому провідним діячем партії українських есерів (боротьбистів), гуртуються Володимир Коряк, активний учасник літературного процесу перших революційних років, колишній однопартієць Еллана й у недавньому минулому — царський політкаторжанин, Микола Хвильовий, доброволець Першої світової, повстанець проти Гетьманату й комуніст із 1920 р., Володимир Сосюра, щойно демобілізований червоноармієць, а ще не дуже давно козак армії

УНР, та Майк (Михайло) Йогансен, — усі майже ровесники, з такими різними й водночас характерними долями, залюблені у слово і сповнені творчої, кипучої енергії, віри в себе, в українське слово, в Україну.

Саме за їхньої безпосередньої участі та сприяння розпочинається літературний процес, що вже нині потрактовується літературознавцями, як одне з найцікавіших явищ в історії української літератури: з'являються альманахи «На сполох», «Штабель», збірник «Жовтень», починає виходити журнал «Шляхи мистецтва». Як писав Григорій Костюк, поставала «перша “п'ятірна фаланга” молодих літераторів, яка в цьому “великому, але не величному” слобожанському місті, на початку 1920-х рр. запалили перші смолоскипи нового пореволюційного процесу».

У 1920-ті рр. у Харкові виникає низка літературних організацій і груп, найбільш масовими з яких були «Плуг» (Спілка селянських письменників, очолював її Сергій Пилипенко, а серед членів — Сава Божко, Андрій Головка, Олександр Копиленко, Петро Панч) і «Гарт» (Спілка пролетарських письменників, до якої належали Микола Хвильовий, Олександр Довженко, Майк Йогансен, а головою був Василь Еллан-Блакитний).

20 листопада 1925 р. про своє існування голосно заявила ВАПЛІТЕ — Вільна академія пролетарської літератури. Серед «академіків» — першорядні письменники: Микола Куліш, Юліан Шпол (Михайло Яловий), Микола Хвильовий, Майк Йогансен, Аркадій Любченко, Олекса Слісаренко, Іван Сенченко, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Юрій Смолич, Микола Бажан, Юрій Яновський та інші. «Буржуазне письменство має за

собою тисячолітню культуру, глибину думок і роботу сотень поколінь митців над стилем. Ми ж вийшли з попелища революції. Тому в своїй творчості з класово-пролетарською установкою берімо все те культурне надбання віків і творімо нові норми й стилі. Творімо літературу, письменство, а не вбогу писанину, непотрібну й застарілу своїм змістом і формою», — так визначались в одній із програмних статей орієнтири діяльності ВАПЛІТЕ. На противагу «національно-культурному фронту» і задля уніфікації ідеологічно небезпечного різноманіття за ініціативою КП(б)У 1927 р. на Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників створюється «ортодоксальна» літературна організація ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників), що через п'ять років склала основу Спілки радянських письменників України. Серед найактивніших «ортодоксів» — Олександр Корнійчук, Іван Микитенко, Володимир Коряк, Михайло Доленго.

Дещо осібно в Харкові існували такі літературні угруповання, як «Авангард» (Валер'ян Поліщук, Раїса Троянker, Леонід Чернов-Малошийченко), «Нова генерація» (Михайль Семенко, Гео Шкурупій), «Молодняк» (Леонід Первомайський, Терень Масенко, Андрій Малишко), «Західна Україна» (Василь Бобинський, Мирослав Ірчан, Антін Крушельницький, Дмитро Загул) та інші. Це неабияк урізноманітнювало літературний процес і всіляко сприяло розвитку модерної української літератури. Кожна з організацій мала свій друкований орган, напрямки формувалися згідно з художньо-естетичними й політичними уподобаннями.

У 1921 р., пише сам В. Сосюра, «обідраний і босий, після тифу і фронтів я попав у Харків, ще темний і голодний Харків — із плакатами на мурах, заклопотаними партробітниками й виснаженими робочими. Ще не диміли труби фабрик і заводів. Але вже одгриміли фронти й більше впевненості було в кроках і надії в очах». Його твори почали друкуватися в харківських газетах, альманахах «Жовтень», «Штабель». Це давало вже певні пільгові умови для проживання. Разом з М. Хвильовим, М. Майським поет отримав статус інструктора агітпропу ЦК КП(б)У III категорії, що передбачало й одержання академпайка.

1921 р. Сосюра прийшов до редакції харківської газети «Вісті», до В. Блакитного. Там скаржилися, що доводиться друкувати «різну ірунду». Поет сказав: «Не треба ірунду, друкуйте мене!» І приніс написану за ніч поему «Червона зима», що потім стала хрестоматійною. Йому запропонували дописати два «потрібні» розділи, бо твір надто відверто пахнув донецькою гайдамаччиною. Вийшла тоненька збірочка, що мала лише чотирнадцять сторінок — 7 поезій. Серед них і «Червона зима». Отак прийшла поетична слава. Сосюра стає «ліриком революції». Сучасники згадували, що численні шанувальниці поета вважали: у нього «одухотворене лице бандита» й не вірили, що він нікого не вбив на фронті. Чоловіки тих дам побоювалися: думали, в нього є револьвер.

Стосовно написання збірки «Червона зима» (побачила світ 1921 р., але на титулі зазначено 1922-й), він так описав свою «поетичну лабораторію» в романі «Третя Рота»: «Я перекреслюю і виправляю рядки віршів у голові, а не на папері, а коли виливаю образи на папір, то жодних перекреслень і виправлень не буває.

Звичайно, іноді я виправляю і перекреслюю на папері, але, як правило, поетична лабораторія у мене в голові і в серці».

1921 р. у Харкові виходить збірник «Жовтень», який видруковує програмну платформу літераторів В. Сосюри, М. Йогансена, М. Хвильового — «Наш універсал до робітництва і пролетарських митців українських».

1922 р. В. Сосюра вступив до Комуністичного університету імені Артема. Там було популярне гасло: «Красота — это контрреволюция!». Це його бентежило, бо поет надто шанував красу. Якось професору В. С. Рожицину, який викладав історію культури, задав таке питання: «Чому Пушкін писав російською мовою?» Студенти зареготали, але професор зауважив, що це питання доречно, і пояснив, що Пушкіну було б краще писати французькою мовою, якою він думав. А писав він російською під впливом няні Орини Родіонівни, яка знайомила хлопця зі скарбами народної російської творчості. Ця відповідь розвіяла останні сумніви поета. Річ у тім, що він починав писати російською мовою, а коли почав писати українською, то товариші почали дорікати йому за це, вважаючи це зрадою, націоналізмом. З тавром «українського націоналіста» із Комуністичного університету він переходить на робітничий факультет (робітфак) Харківського інституту народної освіти.

Хтось із мемуаристів згадував: «...у ньому була якась неповторність, як у Дон Жуана, який як кохає, так і зраджує одночасно. В. Сосюра мав великий успіх у жіноцтва. І сам відповідав взаємністю. Особливо йому подобались балерини...».

1922 р. сталися зміни і в його особистому житті: він одружився з Вірою Берзіною, що викладала політекономію в

губернській партійній школі. Через рік у них народжується первісток — син Олег. Поступово налагоджується побут: поет отримує квартиру. Впорядковане життя, щире кохання дружини дозволяє поетові Сосюрі з головою поринути у творчість.

1920-ті рр. стали для В. Сосюри досить успішними. Він — один з найпопулярніших українських поетів. Сучасники згадують про нього, як про стрункого, кароокого красеня з темним волоссям, що постійно подорожував Україною й читав свої вірші у переповнених залах на літературних вечорах чи в колі своїх друзів, або й просто серед вулиці для незнайомих перехожих. «Читал юный Сосюра неповторимо, захватывал звучанием поэтического слова... Вот он стоит, взволнованно читает, а ты слушаешь — и трепет все твое существо охватывает», — згадував Олександр Ковінька.

«Читав він монотонно, без будь-яких модуляцій, і його прекрасні вірші у власному його читанні, здавалось би, багато втрачали. Та це тільки так здавалось. Поет якось-то умів оволодівати аудиторією, заповонити її», — зазначав Олег Килимник.

1923 р. група харківських письменників приїздить до Києва з метою «пролетаризації буржуазного міста». Б. Антоненко-Давидович згадує: «Сосюра у пальті з перешитої шинелі... він ходив по київських вулицях, оточений гуртом початківців та шанувальників, слухав кустарні спроби численних безіменних поетів, що рвалися на Парнас, читав тут же свої вірші, швидко зближуючись із незнайомими людьми й стаючи для них просто Володею».

Водночас Сосюра був і дуже сором'язливий. Якось Остап Вишня, Володимир Сосюра і Михайло Димний пішли від імені

письменницької організації на прийом до тодішнього голови виконкому Власа Яковича Чубаря з проханням допомоги письменникам щодо забезпечення та харчування. Питання було залагоджено, а потім Чубар запитав, чи не знають вони, хто написав чудові вірші, і він по пам'яті в перекладі російською прочитав вірш В. Сосюра «Так ніхто не кохав». В. Сосюра мовчав, схиливши голову, а Остап Вишня показав на В. Сосюру. В. Чубар підійшов до нього і міцно потиснув йому руку. Журналіст М. Димний, згадуючи це, зазначав соромливість, навіть похливість Володимира Миколайовича: «Он стеснялся своего робкого голоса и однажды попросил меня прочесть на литературном вечере свои стихи».

За десятиліття (1922—1932) він був членом багатьох літературних організацій (Пролеткульту, «Плугу», «Гарту», ВАПЛІТЕ, ВУСППу та ін.), керуючись не так ставленням до їхніх ідейно-естетичних програм, як особистими симпатіями (з іншого боку, кожне угруповання радо вітало прихід ушанованого поета). Мандруючи поміж мистецькими групами й школами, деколи навіть перебуваючи в кількох одночасно, Володимир Сосюра завжди і всюди залишався самим собою. І, за великим рахунком, «обличчя» його поезії залишалося майже незмінним, чи принаймні впізнаваним, упродовж усієї тривалої письменницької кар'єри. Проникливий ліризм, гранична щирість, пристрасний суб'єктивізм, пріоритет серця над розумом, переживання думок, любов до незвичайних, екстраординарних тем і образів, тяжіння до наспівного, мелодійного вірша, багата поетична колористика — усі ці риси майже однаково притаманні й автору «Червоної зими» (1921) і «Розстріляного безсмертя» (1960).

В. Сосюра постійно брав участь у літературних дискусіях, то боронячи класику від лівацьких зазіхань Пролеткульту, то захищаючи громадянське покликання поезії від незрозумілих йому тенденцій неокласиків (що й виявилось в адресованому їм вірші 1926 р., якому судилася невдячна роль у боротьбі мистецьких ідей). Надто відкритий та імпульсивний, В. Сосюра в цих суперечках часто бував беззахисним, іноді сам наражався на гострі закиди. Так, на одній із суспільно-політичних дискусій він заявив: «Ленін політично для мене вождь, а от щодо поетичних симпатій, — то я з ним не згоден». Тоді на нього знову всі накинулися, «як на ворога» (Гурінштейн, Міллер, Беленькая та інші). Хоч В. Сосюра і переконував присутніх у тому, що любить Леніна за його ідеї, котрі стали ідеями всього трудового народу і за які він «ішов на смерть», однак йому ніхто не повірив. У результаті незабаром постало питання про виключення поета з партії більшовиків. З такою пропозицією погодилися всі члени політбюро робітфаку, де він навчався (м. Харків). У відповідь на такий акт, дещо розгубившись і «в силу своєї політичної розхристаності і покладання надій більше на класовий інстинкт, а не на знання уставу і теорії партії», поет виклав свій партквиток на стіл перед тим, хто звинуватив його у відході від «ленінських позицій». Правда, знов у Сосюри вийшло «не зовсім так», і знайшлися інші «товариші», які звинуватили його в поступливості. Зокрема, голова тодішньої комісії «по чистці» в партійних лавах т. Кастанов, «старий більшовик», категорично зауважив: «Но вот вы, пролетарский поэт, как же вы могли сдать партбилет? Ведь он должен быть, как сердце. А разве сердце можно вынуть из груди и отдать? Сдать партбилет — это по-

литическое самоубийство. Без партбилета, как и без сердца, для коммуниста нет жизни. Пролетарскому поэту надо это знать» («Третья Рота»). Усе ж Володимира Миколайовича залишили в партії. Його радості з цього приводу не було меж, бо він чітко усвідомлював: виключення з партії — то «смертна доля для комуніста!» А тому він так реагував на комісію, яка засідала: «Ленін дивиться на мене зі стіни, тепло усміхається своїми мудрими примруженими очима і наче каже: “Признайся! Ти ж для красного слова, щоб бути оригінальним, говорив проти моєї любові до Пушкіна. Ти теж його любиш!”»

Під тиском керівництва ВУСППу в 1929—1930 рр. В. Сосюра навіть змушений був «перевиховуватись», працюючи слюсарем на заводі. Але це не захистило його від переслідувань та несправедливої критики, що тяжко позначилося на психічному стані поета — до цього додалося також переживання моторошних картин голоду в Україні в 1932—1933 рр.

Як зазначають літературознавці, головні ознаки поезії В. Сосюри періоду 1920-х рр. — простота й емоційна безпосередність. У цих рисах він уподібнюється народному співцеві, який безпосередньо відтворює побачене, перебуваючи при тому під прямим впливом поширених стереотипів. Однак, на відміну від фольклорного співця, за яким стоїть багатовікова мистецька традиція народної культури, В. Сосюра часом орієнтується на стереотипи та поверхову культуру робітничого селища, звідки він сам походив. Поет зорієнтований на пролетарську масу, неграмотну або напівграмотну, що з величезним ентузіазмом та енергією прагне будувати нове життя, однак ще не бачить шляху в майбутнє і не уявляє чітко того майбутнього. Саме тому

В. Сосюрі вдається дуже добре передати атмосферу стихійності руху, емоційної ейфорії, «ліричне» тло доби, однак йому важко даються навіть найменші узагальнення.

1920-ті рр. — це, за визначенням літературознавців, ранній період творчості В. Сосюри, що позначений виходом збірки «Поезії» (1921), революційно-романтичної поеми «Червона зима» (1922), збірок «Місто» (1924), «Осінні зорі» (1924), «Сьогодні» (1925), «Сніги» (1925), «Золоті шуліки» (1927), «Коли зацвітуть акації» (1928) і низки інших. Його співучі й повні незглибної ліричної стихії поезії вражають задушевністю, революційним запалом і пристрасстю інтимних почувань. Основні джерела (народна творчість, поезія Тараса Шевченка) жилили його оригінальний стиль, позначений класичною простотою вірша, співучістю і романтичним піднесенням. У мелодійності вірша В. Сосюри, глибині та ширості сердечного переживання відчуваються впливи імпресіонізму та імажинізму, російської та української романсової традиції (О. Апухтін, І. Северянин, О. Олесь, Олена Журлива, С. Черкасенко). Стверджуючи через почуття кохання неповторність особистості, поет В. Сосюра тим самим мимохіть протиставляв його колективізму радянської ідеології.

Серед масового українського читача В. Сосюра здобув популярність переважно своєю талановитою інтимною лірикою. Набагато слабшими були його епічні твори, в яких він прагнув поєднати ширість національного почуття та догмати комуністичної ідеології. Так, історичний роман у віршах «Тарас Трясило» (1926), в якому автор намагався дотримуватися соціологічної моделі української історії, часом звучить пародійно.

Таку ж соціологічну модель В. Сосюра поклав в основу поеми «Мазепа», поєднавши її з поширеним в європейській романтичній традиції XIX ст. міфом про І. Мазепу як «українського Дон Жуана» (Дж. Байрон, В. Гюго, Ю. Словацький та ін.).

Уже в ранній період творчості в поезії В. Сосюри знайшли відображення і суперечності його доби, типові для українського інтелігента 1920-х рр.: неможливість поєднати відданість ідеї більшовицької революції з почуттям національного обов'язку. У цей час були написані й «ідеологічно витримані» поеми, як «Відповідь», «ДПУ» тощо. Душевний розлад поета, розчарування радянською дійсністю позначалися у збірках «Місто» (1924) та «Серце» (1931), відразу заборонені після виходу. Про внутрішнє роздвоєння («комунар і націоналіст») свідчить і поема «Два Володьки» (1930). Але разом з тим, у творчості В. Сосюри того часу потужно пробивається назовні мотив українського патріотизму.

У 1924 р. поет пише поему «Махно», «за яку стільки випив горя, що й нащадкам стане» (його ледь не виключили з членів КП(б)У), і про автора якої нарком освіти УСРР В. Затонський скаже: «Он не наш. Пусть у него хоть двадцать партийных билетов, он не наш». Історія рукопису поеми драматична. Мало людей її слухало від самого поета, ще менше її читало. Полишились лише поодинокі свідчення про неї. «...Володя написав поему «Махно». То була «бомба» в літературному середовищі — і Блакитний знову люто картав Володю, я при тому присутній не був. Але на «збіговиську» «гартованців» у редакції «Вістей», в тому ж кабінеті Блакитного, вибухнула запальна дискусія: Володя якраз прийшов від тодішнього комісара освіти Шумського,

який дав Сосюрі доброго прочухана. Поему Володя кілька разів переробляв та переписував — повністю вона надрукована не була, недописана й до кінця, з'явилися, либонь, лише окремі з неї уривки... Поетична сила поеми була величезна. Можливо, ця втрачена поема була одним із найдужчих Сосюриних творів», — пригадував Юрій Смолич.

Про відому лише в уривках поему «Мазепа» 1930 р. Мікулаш Неврлий згадував: «“Мазепу” писав Сосюра, як сам мені говорив, потай, переховуючи кілька її машинописних копій у своїх найвірніших друзів, і то в кількох містах України. З одним таким примірником мав щастя ознайомитися і я, затримавшись задля цього на кілька днів у Києві. Цей примірник «Мазепа» хотів я тоді взяти з собою до Чехо-Словаччини, щоб потім надіслати його далі, але Володимир Миколайович мені його не дав: «Постраждаєте потім і ви, і я, а мене вже досить мучили», — сказав мені з болем».

«Вироки історії часто-густо бувають помилкові, але завжди невблаганні. Іще римляни дали на це вічну формулу: «горе переможеним!» Як же добре, як доглибинно формулу цю знав Мазепа! Не тому лише, що був одним з найосвіченіших людей доби, не тому лише, що цю формулу — як же часто і як же гірко — справджував у перебігу власного життя, в історичних подіях своєї Батьківщини, а й тому, що в невеличкій вже віці будучи, сам над законами історії замислювався і сам досвідченим розумом шукав її таємниць. І яка ж диявольська насмішка, яка пекельна іронія історії була в тім, що саме йому впав на вже старечі плечі той нелюдсько-страшний тягар поразки!.. Ми не маємо майже жодної непоруганої могили наших володарів. Ми

не маємо й могили Мазепи. Занадто-бо добре ворог, хоч який дикун, знає, що з могил виростають нові парості історії, і що могили родять месників великих. Сучасна молода поетка недавно написала: «Поклін ногам, що протоптали шлях / Паломницький — від Десни аж до Богу / По битві програній, що у серцях / Звучить як найсвітліша перемога» (Л. Храплива).

«Перемога? Запевне... Ми знаємо це виразніше, аніж це знало українське ХІХ століття чи наші визначні історики з недавнього минулого... І справді, ми — пізніші нащадки і пізні, але, сказати б, безпосередні спадкоємці тієї Мазепиної поразки-перемоги — ми намагаємося не лише серцем, а й розумом зрозуміти: чому? Чому так сталося і як це так сталося?» — ось яку оцінку поемі «Мазепа» подав поет і літературознавець Є. Маланюк.

У 1920-ті рр. В. Сосюра створює низку великих соціальних портретів: ліро-епічні поеми «Оксана» (1922), «Робітфаківка» (1923), «Воно», «Шахтар», «Сількор», «Хлоня» (1924), «Вчителька», «Поет», «Де шахти на горі» (1926), які сучасникам В. Сосюри багато чим імпонували. Головним у портретописанні поета (окрім психологічної проникливості, вміння лаконічним штрихом відтворити внутрішній стан героя та його динаміку) було виведення реальної особистості з історичного ряду в історичний підряд, у знаменник, що бодай у своїй поетичній версії визначає суспільний поступ.

1920-ті рр. (особливо з 1925 р., коли в УСРР з метою посилення компартійного контролю союзним московським центром було направлено Л. Кагановича) позначені наростанням ідеологічного тиску під гаслами «боротьби з троцькізмом,

українським буржуазним націоналізмом, націонал-ухильництвом», що супроводжувалися численними партійними чистками, політичними судовими процесами. У вир цієї «класової боротьби» потрапляє і В. Сосюра. Партійна критика вимагала від поета оновленого бачення сьогодення. Моральний стан поета погіршується. Він прагне усамітнення: то живе в Полтаві в Олександра Ковіньки, то в сестри в Сумах, то в Світлогорську. Невідворотно наближався розрив із родиною. Спокою, розради він шукає в новому захопленні, в коханні — зав'язується роман з поетесою Оленою Журливою...

1929 р. В. Сосюру виключають з ВУСППу, партійний осередок «за ідеологічну нестійкість, націоналістичну ідеологію, занепадницькі настрої у своїх літературних творах, неетичні вчинки у родині (сімейні бійки) висловлює сувору догану з попередженням».

Нестерпні умови життя змушують В. Сосюру їхати на Донбас, згодом — до Ленінграда (нині Санкт-Петербург, Росія), де він працює токарем на одному із заводів. Але ідеологічне цькування поета продовжується...

«Пролетарський сентименталізм» — досить точне окреслення індивідуального стилю «українського солов'я». Отой «пролетарський сентименталізм» відіграв свого часу неабияку роль у літературному процесі. Ніжна і щира лірика молодого В. Сосюри в жорстоку й тривожну революційну добу — немов віконце в інший, вищий світ. Світ прекрасний і дивовижний — зовсім не схожий на брудну, злиденну й криваву буденність. Саме в цьому романтичному «векторі» — корінь шаленого поцінування Сосюри-поета в 1920—1930 рр. Він пропонував те,

чого якраз бракувало читачеві, змученому політпропагандою, стуженому за простим і щирим словом про справжнє. Саме таким словом і стала поезія Володимира Сосюри у добу «Червоного ренесансу» 20-х рр. ХХ ст.

1920-ті рр. позначені й тим, що митці «Червоного ренесансу», або «Розстріляного відродження», належали до мистецької богеми і вели часом вельми екстравагантний і бурхливий спосіб життя. Звісно, озираючись при цьому на ті рамки, що їм накидала історія.

Яскраві й часом трагічні постаті — Хвильового, Поліщука, Сосюри, Семенка та ін., що ввійшли у літературу, творили напрочуд артистичне й різноманітне літературне тло.

Ще не стихло відлуння доби «зламу століть», «срібного віку» чи «Fin de siècle», трохи вже підзабутий час дендизму, надихали своїх героїв на особливий стиль життя. Поширювалась певна мода — як вдягатись, поводитись, їсти й пити. Цей «декадентський» заряд був такий сильний, що в усіх країнах європейської культури його вистачило не на одне десятиріччя.

У новій столиці — Харкові — центром богемного життя письменників став закуток центру, відомий, як «Літературний ярмарок», де містились основні редакції, видавництва, а ще — знаменита, оспівана в багатьох творах (від спогадів Юрія Смолича до малюнків Анатолія Петрицького) кав'ярня Пока.

Тут літератори спілкувались, обговорювали індивідуальні й колективні плани, вербували одне одного в нові літорганізації, чаркувалися, влаштовували молодечі розіграші. Ще одним важливим центром спілкування став згодом будинок «Слово», де оселилася більшість письменників. Молоді літератори всотува-

ли щоденні враження для майбутніх творів. Цьому ж сприяли й радянські соціобудівні експерименти, щоправда, у 1930-х рр. їх замінив чіткий уніфікуючий державницький пафос.

«Артистичне пияцтво» не належить до найвитонченіших проявів богеменності, про нього іноді згадують серед навмисних «дивацтв геніїв», проте саме воно лишалось і лишається найпоширенішим способом відчутти «політ» у повсякденному житті митця. Що більше був тиск недремного ока цензури, то більше виявлялося таких форм самовигнання.

Богемна «інтимна публічність» традиційно виявлялася передусім у демонстративному зловживанні алкоголем. Причому пафос «витонченого пиття» без особливих труднощів переходив у «демократичне» вуличне пияцтво.

Поглиблена дегустація кримських вин часто переростала у нестримні запої (Віктор Петров, Микола Хвильовий, Микола Куліш). Творця «азіатського ренесансу» Хвильового часом знаходили під парканом на Шатилівці. Є спогади Аркадія Любченка й про те, як Хвильовий у п'яному відчаї бився головою об стінку.

Звісно, така поведінка не пояснюється звичайною психічною неврівноваженістю чи потребою «грати на публіку» (Володимир Сосюра: «я не був алкоголіком, але іноді за компанію випивав, і добренько таки випивав, іноді до самозабуття»). Передовсім усе це через те, що в країні панував політичний терор.

Дехто з літераторів 1920-х рр. полюблив витворяти на публіці божевільні речі в прямому розумінні цього слова. Так, самотній прозаїк Тодось Осьмачка в житті поводився дуже

химерно. Власне, щодо пізніших років його життя це прийнято вважати доконаним фактом, проте безперечно, неабияк лякав людей на вулицях антирадянськими витівками. Якось Осьмачка привселюдно спитав знайомого біля газетного кіоска, навіщо він читає «їхні газети» і «невже ти їм прислужуєш?». Іншим разом він демонстративно намагався перетнути кордон, а потім ще й написав заяву з проханням випустити його в Галичину чи в Канаду. Звісно, в країні, де панував політичний терор, така поведінка, можливо, була формою самозахисту.

Задушлива атмосфера політичних репресій іноді доводила до божевільні. Такі перипетії довелося пережити й Володимир Сосюрі. Так, одного дня 1934 р. Володимир Миколайович з балкона Будинку письменників України «Слово» почав голосно, на всю вулицю, читати варіанти віршів на тему твору М. Ю. Лермонтова «Демон»: «Я чорний демон — дух вигнання». У запеклій атеїстичній атмосфері це був виклик офіціозові — поета відвезли на «Сабурову дачу» (психічний диспансер у Харкові). Автомобіль для такої «делікатної справи» надав нарком народної освіти В. Затонський, бо його дружина керувала всіма закладами України для божевільних. На «Сабуровій дачі» Сосюра вилаяв асистентку Віру Яблонську «бл...», замахнувся, наче хотів ударити ребром долоні. Але санітари зв'язали його, зробили якийсь укол, після якого поет жалібно попросив: «Дядьку, я більше не буду». Потім його роздягли і поклали на залізне ліжко, прив'язавши руки й ноги. Біля Сосюри топтався якийсь схибнутий хлопчина і декламував вірш «Цвіте Червона Україна». Якийсь божевільний роздряпав йому обличчя нігтями. Але поет усе-таки подумав: «Раз мене й божевільні знають,

то чого ж я буду боятися?» Поставлений діагноз не визнавав, апелюючи до факту написання ним поеми «ГПУ» — хіба божевільному до снаги було б створити такий високопатріотичний твір? Але, можливо, влада не забула, що 1927 р. Сосюра написав такі крамольні рядки: «У голові твоїй макуха, хіба ж ти можеш жить сама, російсько-польська потаскуха, малоросійська тюрма!» І це — про радянську Україну!

Професор Юдін після обстеження заявив, що Сосюра психічно здоровий, але послався на якусь інструкцію, що наказувала тримати поета на «Сабуровій дачі». Тоді Сосюра вирішив тікати. Студентка-практикантка, його шанувальниця, дозволила вийти з палати на подвір'я у своєму одязі. Сосюра спокійно пройшов через прохідну (а не поліз через паркан, де б його зловили) і трамваем доїхав додому. Там Володимира Миколайовича і знайшов санітар. Сосюра взяв до рук чавунну плитку — підставку для праски (на випадок насильства з боку санітара вона точно розкряла б йому голову). Так і сиділи у темряві: «волохатий і високогрудий гігант, більше схожий на троглодита, з тупим і байдужим вузьколобим обличчям дегенерата» і поет. Сосюра ледь утримувався, щоб «не вдарити його гостряком плитки так, щоб угрузла в його ненависний череп». Чи справді такі думки вирували в уяві поета, хтозна, проте він домігся, що консилиум лікарів зібрався в його квартирі. Приписати йому білу гарячку не вдалося, «хоча Сосюра добренько-таки випивав». Але повернутися до божевільної згодився за умови, що звідти його направлять на лікування до Москви.

Вирушив до лікарні, у чому був: у капцях, зім'ятому піджаку, неголений. Його поклали до санаторію для невротиків у Покровському-Стрешньові, дозволяли ходити в місто. Таджикицький поет А. Лахуті ходив з ним до Спільки письменників, пригощав обідом у письменницькому клубі, давав гроші. Хоча, приміром, письменник В. Ставський радив йому: «не май справ із тим божевільним Сосюрою, його незабаром арештують». На батьківщині Іван Ле свідчив: Сосюра — «неокласик затятий, отруйний ворог пролетарської культури... Лікувався й тікав із божевільні. Це — викінчений фашист...»

Деякі дослідники вважають, що в такий спосіб поет, схоже, просто переховувався в психіатричній лікарні від чергової хвилі репресій. Схоже, однак, що душевний стан знаменитого поета (подейкували, що його часом була дружина, тікаючи, він позичав на трамвай у двірників) був урівноважений.

Звісно ж, молодий талановитий лірик віддав належне любовним пригодам. Він стверджував: «У світі ж без кохання і життя нема». Так, у нього в певний період зав'язуються романи з Вірою Берзіною (перша офіційна дружина), «українською Сафо», «уманською Клеопатрою» — Раїсою Троянкер; зі своєю ровесницею поетесою Оленою Журливою (Котова Олена Костянтинівна), яку сучасники називали «пантерою чоловічих сердець». До цього списку треба залучити й на 12 років молодшу від нього Марію Данилову (друга офіційна дружина); він без взаємності закохується в поетесу Наталію Забілу, Станіславу Плащинську...

Вирізняло письменників і їхнє дозвілля. Наприклад, хрестоматійні вже спогади про пристрась до полювання. Особливо

полюбляли це заняття члени ВАПЛІТЕ, — від Миколи Хвильового й до Остапа Вишні. Мисливські вилазки вважалися модним тлом для багатьох творів.

Своєрідним «стильним» способом активного відпочинку був також більярд. Письменник Майк Йогансен якось у Харкові обіграв «самого» Володимира Маяковського, котрий досі дуже рідко кому програвав. Довелося російському футуристу на дотримання парі пролізти під більярдним столом, він навіть застряг там.

Майку Йогансену був притаманний певний «аристократизм». Він мав інтерес до всіх сфер людської діяльності і прагнув якнайдетальніше в них орієнтуватись.

Або оригінальний та охайний одяг: на всіх фотознімках Йогансен різко виділяється отим своїм «англійським стилем» — бриджами, гетрами та іншими деталями костюма. При цьому він теж був палким шанувальником полювання. Ось як описує свій візит до Йогансена поет і майбутній видатний перекладач Василь Мисик:

...Синя майка
Йому підкреслює спортивний торс. На час
Мене покинувши, він знову до розмови
З гістьми вертається — про порох, дріб і лови,
Забувши начисто про муз і про Парнас.
Мисливці харківські, о скільки шуму й диму
У колі вашому було в той день! Проте
Я слухав радо вас, бо думав, що пuste
Приніс на суд йому: якийсь там вірш і риму.

Полюбляв оригінальність в одязі, особливо замолоду, й Валер'ян Поліщук: «Я зиму 20—21 року ходив... у рябому жіночому капелюхові (біле з чорним), до якого сам пришив спереду бузкового язика, яким викликав подив на вулицях...». Правда, схоже, що тут уже про особливу елегантність не йшлося.

Не менш стильно полюбляв виглядати і В. Сосюра. Одягався завжди елегантно, носив краватку-метелика, за що його називали «буржуазним естетом». Хоча, правда, іноді естет міг обізвати жінку «безпартійною ідіоткою», як-от Сосюра 1922 р. Наталю Забілу. Потім почав борюкатися з її чоловіком Шмигельським, ще й вийшов переможцем у цій борні.

Звісно, ота епатажність чи «богемність» їхнього способу життя — це одне, а інше — творчість.

Як писав у химерній «Автобіографії...» той же Йогансен: «Мій фах — грати у теніс, більярд та інше. Це інше і є те все, що залишиться після мене, коли я, вмерши, не буду спроможний грати ні в теніс, ні в більярд».

Розділ третій
БОЖЕВІЛЛЯ ДВОХ ВОЛОДЬОК

«Рвали душу мою
два Володьки в бою
і обидва, як я, кароокі,
і в обох ще незнаний,
невиданий хист, —
рвали душу мою
комунар і націоналіст».

В. Сосюра.

«Два Володьки» (1930)

У 1930-ті рр. «співець ніжності й кохання» В. Сосюра, як колишній петлюрівець, продовжував перебувати під пильним наглядом НКВС. І причина проста: український поет ніяк не міг поєднати в собі глибоко національне з більшовизмом. Воно, оте національне, виявлялося в художніх засобах його творів, у трактуванні історичних подій, національних героїв, в ідеї самостійності України.

«Під впливом успіхів соціалістичного будівництва» в Країні Рад на початку 1930-х рр. стався «різкий перелом у творчості» поета Володимира Сосюри.

Цькування Сосюри на початку тридцятих років розгорталося вельми драматично, майже трагічно. Але, на щастя для поета, закінчилося не фатально. Він залишився живим, не потрапив і туди, де Макар телят не ганяв... За «націоналістичні збочення» В. Сосюра зазнавав нищівної критики.

Якщо в 1920-ті рр. Володимир Сосюра в Україні був провідним у поезії, то М. Хвильовий — у прозі. Впливу М. Хвильового та В. Сосюри зазнали найвідоміші творці української літератури. Обидва були з пролетарського Донбасу, обидва пройшли шляхами української армії. Дружба Хвильового і Сосюри була настільки міцною, що їм заздрили майже всі з письменницької братії. Слід зауважити, що М. Хвильовий у цьому дуєті дружби був лідером. В. Сосюра обожнював друга і вважав його взірцем інтелігентності. Твердий і послідовний Микола Хвильовий гнутись на допитах не зміг і прийняв однозначне рішення — самогубство. Смертельний постріл друга 13 травня 1933 р. вразив чутливого Володимира Сосюру. Смерть близької людини і дошкульні підозри зламали психіку поета. Впродовж ночі Володимир Миколайович пише поему про самогубство М. Хвильового, а вранці поспішає до видавництва. Отримавши відмову в друкуванні поеми, заходить до Будинку літератора, щоб знайти підтримку у колег по перу. Та даремно.

У «Третій Роті» В. Сосюра писав про написану ним поему, текст якої не зберігся: «...Поему “Розгром”... я починав на волі, а закінчив за ґратами божевільні. Поема була скерована проти націоналістів, до яких я, вірячи нашим органам безпеки, зарахував і Вишню, що вже був репресований, і Річицького, і Мішу Ялового, бо офіційна партійна думка була така ж. Але про Хвильового і Скрипника я написав з болем, як за людей, що були комуністами і, обдуривши себе, стали ворогами народу».

У глибокому розпачі Володимир Сосюра сходинокми збігає на останній поверх і кидається між сходів. На щастя, спроба

самогубства була невдалою. «Швидка допомога» доставляє поета в психіатричну лікарню (не виключено, що тимчасове божевілля врятувало В. Сосюру від арешту, а то й розстрілу). Бачачи такий стан поета, хтось запропонував йому поїхати у Нікополь на будівництво трубного заводу і попрацювати в редакції місцевої газети. Тут він, у червні 1933 р., пише вірші про будівельників, має необхідний заробіток для прожиття. «Серце здригається від тих злигоднів, принижень, від усього, що пережив і ще мав пережити великий син України. І все це — через сваволю гнобителів вільного слова і духу вольного», — зазначав П. Біба. У цій поїздки його супроводжувала дружина Марія Гаврилівна, полишивши немовля у Харкові на руках сестри, яка все більше переконувалася, що з такими заробітками вилізти з бідування неможливо. Сімейні негаразди наростали. Минав третій рік, як поет одружився. Та затишку вдома не було.

Ні, я забудь тебе не міг.
То сон був, то омана.
Завжди зі мною, в дощ і сніг,
лиш ти була, кохана!
І в теплі дні, і в вітровій,
і у безсонні ночі
свігив мені лиш образ твій,
твої сяли очі.
Пропала чорна даль доріг,
розлуки дні прокляті.
І знову голос твій і сміх
звучать в моїй кімнаті.

Мов вітер злий навек одгуб.
Мені життя вернуло
тебе, щоб розум мій забув,
та серце не забуло.

Гр. Костюк згадує про ці роки: «...дружина, здається, не дуже розуміла, хто такий Сосюра і що важить його поезія. Вона, мабуть, розраховувала на добре матеріально забезпечене життя, а натрапила на злидаря, який ніде не працював, залюблений у книги, пише якісь поезії, за які рідко що платять. На цьому ґрунті, зі зростанням злиднів, зростали й родинні конфлікти». Як згадує С. Черняк: «Ніжна, лірична поетова душа не переносила сварок, образ, галасу, що долинали аж до сусідів, які жили у письменницькому будинку «Слово». Сосюра не міг працювати».

1934 р. «за націоналістичні ухили» В. Сосюра був виключений з Комуністичної партії (більшовиків) України, у лавах якої він перебував з 1920 р. Знову йому говорять, що він — «не наш».

Після повернення до Харкова 14 квітня 1934 р. у тумані вагань приходить рішення про закінчення трагічного життєвого шляху. Він пише передсмертну записку, яку адресовано тов. Й. Сталіну: «Червоні брати, пробачте мені комуністично... Я іду з життя...» В. Сосюра потрапляє до психіатричної лікарні. «Сосюра психічно захворів, у нього явища шизофренії, маніакальний стан, елементи еротичного психозу... Сосюра стає соціально небезпечний. Він бешкетує, компрометує радянські установи... йому навіюють думку про самогубство... учора він

полишив передсмертну записку...» — звітував про стан поета голова Спілки письменників України Іван Кулик.

1936 р. поет тривалий час живе у Третій Роті. Рідна земля відновлює сили, зцілює, приносить натхнення. У віршах з'являється оптимізм. В. Сосюру прийняли до Спілки радянських письменників України, і він отримав можливість видавати свої твори. Поет їде до Києва, який з 1934 р. стає столицею УРСР. Зустрічається з В. Затонським. Про цю, дуже важливу для нього зустріч із видатним партійним діячем, автор пише у романі «Третя Рота»: «...Тоді Затонський спитав мене, над чим я працюю. Я сказав, що переклав поему «Демон» Лермонтова. Він попросив мене прочитати йому переклад. Я йому прочитав з пам'яті початок, і він сказав:

— Як в оригіналі!

Потім він дав розпорядження, щоб мені виписали двісті карбованців на дорогу до Харкова, і подзвонив до Спілки письменників, сказавши, щоб я зайшов туди. Я ж був виключений із Спілки письменників. Я прийшов до голови Спілки Антіна Сенченка... і сказав йому, що хочу жити і працювати в Києві. Він відповів, що це залежить тільки від мене, і подзвонив до видавництва, щоб зі мною склали договір на збірку вибраних поезій, і дав розпорядження, щоб мені купили новий костюм і видали путівку в Єсентуки моїй хворій дружині... Щоб це все реалізувати, треба було прожити в Києві кілька днів, а мені не було де ночувати, і я одну ніч ночував на Шевченковому бульварі і там же склав у голові і вдень записав вірша: «Сьогодні я такий щасливий!».

1937 рік. Сталінські репресії у розпалі. У країні масовий психоз. Люди боготворять свого вождя, який веде народи «щасливою дорогою до комунізму». Один із проявів цього психозу — віра в те, що з розвитком країни класова боротьба загострюється. А отже, вороги є. Вони повсюди. Їх треба виявляти і знищувати. ГУЛАГи заповнюються «ворогами народу». Ті ж, хто на волі, тримає у схованці торбу з сухарями, щоб завтра вирушити тією «щасливою» дорогою на заслання у Середню Азію, Сибір, на Печору, Соловки...

1937 р. ламав хребет українській нації. Людей хапали на роботі, на зборах, у поїзді, у театрі, в аудиторії, у школі. Кожна галузь виробництва, науки, культосвіти вишукувала своїх «ворогів». Це супроводжувалося газетною тріскотнею, в якій схвалювалися страхітливі вироки суду й гнівно карталися «відщепенці», «змовники», «саботажники», «шкідники», «бандити», «агенти іноземних розвідок».

«Просіювання» нації голодоморами, депортаціями, переселеннями, вербуванням, насадженням атмосфери страху, руйнуванням духовних цінностей та національних ідеалів — все це разом трагічно відбилося на українському етносі, який і сьогодні тяжко йде до об'єднання навколо національної ідеї — самостійного творення демократичної незалежної правової держави України.

Як жив у ці 1937—1939 рр. ніжний лірик Володимир Сосяра, котрий добре відчував, що снаряди падають усе ближче й ближче?

«Як мені хочеться сказати, — наголошував він, — про тих, кого уже нема між нами. Кого видерла з наших лав кривава

рука порушників радянської заповітності, про тих, хто чудом лишився живим». І далі: «Так само і Пилипенка забрала та ж смерть, що зветься «порушенням радянської законності», і Епіка, Куліша і багатьох, що чесними і чистими очима дивляться на нас із вічності, повними сліз і любові до народу, за яку вони пішли в безсмертя, бо пам'ять про них вічно горітиме в наших серцях». «Як я їх всіх любив! — згадував Сосюра. — І Хвильового, і Коряка, і Пилипенка, і Йогансена (поета-чародія), і Копиленка, і всіх, хто запалив своє серце огнем любові для народу і світив ним своєму народу на шляхах його героїчних шукань». «Коли почалися арешти українських радянських письменників, то мені страшно стало, що розбилася моя віра в людей. Я, ми знали дану людину як хорошу, чесну, радянську, — раптом вона — ворог народу».

1937 р. поет з родиною переїхав до Києва. «У 1937 році, — пригадує В. Сосюра у «Третій Роті», — я з сім'єю переїхав до Києва. Мені дали в «Роліті» — будинку письменників — квартиру на шостім поверсі, а потім на третьому, після того, як репресували Семиволоса, а потім Проня. Було сумно на горі інших, яке виходило не з моєї волі, будувати своє поетичне кубельце...»

В. Сосюра настирливо клопочеться, аби поновили в лавах компартії. У ці дні налагоджуються стосунки з коханою дружиною. З'являється творче натхнення. В. Сосюра починає працювати над романом у віршах «Червоногвардієць», який закінчує 1940 р.; з'являються збірки віршів «Нові поезії» (1937), «Осінь» (1938), «Люблю» (1939). Великий роман у віршах «Червоногвардієць» (1940) — своє найбільше ліро-епічне полотно — увібр

усе те, що становить автобіографічну основу його творчості 1920—1930-х рр.: спогади про дитинство, передреволюційна Донеччина, громадянська війна, боротьба й кохання в якомусь своєму магічному поєднанні. Останні передвоєнні книжки («Журавлі прилетіли», «Крізь вітри і роки», 1940) сповнені мотивів любові до жінки («Марії»), природи («Я квітку не можу зірвати»), до Вітчизни. Поет майже єдиний в радянській Україні у 1930-ті рр., поряд із будівничою тематикою («Дніпрельстан», 1926) культивував інтимну, любовну лірику.

У 1930-х рр. поет багато працює в галузі художнього перекладу (поезія О. Пушкіна, М. Лермонтова, О. Блока, Христо Ботева, І. Петнікова). Здобута в багатьох роздумах філософічна ясність думки вносить у книжки поета («Нові поезії», 1937; «Люблю», 1939) почуття творчої впевненості й оптимізму.

27 січня 1938 р. на пленумі ЦК КП(б)У першим секретарем ЦК було обрано М. Хрущова. Незабаром до політбюро у Москву з Києва надійшла шифрограма з проханням дати ліміти на репресування 30 тисяч громадян України. (Така тоді практикувалася форма: хоче очільник республіки чи області виявити класових ворогів — шле до Москви прохання, щоб дали ліміти, й обов'язково вказує кількість (!) осіб. Відмов історія не зафіксувала.)

1938 р. почався резонансна справа «правотроцькістського блоку». У зв'язку з нею було притягнуто до відповідальності велику групу партійних і державних діячів на чолі з М. Бухаріним — опонентів і можливих політичних конкурентів Сталіна. Їх треба було знищити. І нищили... Шукали троцькістів, бухарінців і в Україні. Зрозуміло, знаходили. І теж таврували,

викорінювали. Ці справи широко висвітлювалися у пресі, а вироки, звичайно ж, «схвалювалися» трудящими. А Сосюра зі своїми віршами часто виступає у робітничих і студентських аудиторіях Дніпропетровська, Запоріжжя, Харкова, Чернігова, Києва. І хоч би де був, його тягне додому. Майже з кожного міста він шле листи коханій дружині: «Чорт тебе розбере! То ти плачеш, то смієшся, і все це в миттевій і несподіваній зміні, і базікаєш, базікаєш, істеричка моя синьоока! Як тебе від цього вилікувати? А може це не істерія, а такий у тебе навіжений характер?» (із листа з Запоріжжя, грудень 1938 р.)

1 лютого 1939 р. у газетах з'явився указ про нагородження великої групи українських радянських письменників орденами. Серед них: М. Бажан, О. Корнійчук, П. Тичина — орденом Леніна; М. Рильський, Ю. Яновський — орденом Трудового Червоного Прапора; А. Головка, П. Панч — орденом «Знак пошани». Можна собі уявити, що робилося в душі В. Сосюри, коли він не побачив у списку нагороджених себе. Він же — зачинатель української радянської літератури, співець «Великого Жовтня» (так у ті часи возвеличували події жовтня 1917 р. і приход до влади більшовиків), як писали про нього літературознавці. Поет глибоко переживав. Знову й знову повертався до роману «Червоногвардієць». Але й у праці не знаходив ні втіхи, ні радості.

6 березня 1939 р. було опубліковано ще один указ, в якому українські письменники І. Кочерга, І. Ле були нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора, О. Десняк, А. Малишко, М. Миронець, М. Тардов, О. Іваненко, В. Сосюра — орденом «Знак пошани» — «За видатні успіхи і досягнення в області

розвитку радянської художньої літератури». Справедливість ніби восторжествувала. Однак така нагорода для В. Сосюри — майже приниження. Він — з-поміж ряду набагато молодших за себе. В А. Малишка, О. Десняка, М. Тардова було на той час лише по дві книжки, в О. Іваненко вийшло кілька книжечок для дітей. А в доробку В. Сосюри близько 20 книжок, три томник поетичних творів... Мляво дописує поет віршований роман.

У вересні 1939 р. Червона армія вступила на територію Польщі, почалася радянізація західних областей України. Поет радіє визволенню Франкової вітчизни. «Ти, як сонце, повстала із бруду, під вітання: “Хай Сталін жие!”» (вірш «Визволення», 1939).

1940 р. В. Сосюра написав особистого листа Й. Сталіну. Як згадує Володимир Миколайович, у тому листі були і такі рядки: «В 1934 году меня исключили из партии как зоологического националиста, а я не мыслю жизни без партии. Меня довели до мысли о самоубийстве, но я не сделал этого потому, что слишком много страдал украинский народ, чтобы его поэты стрелялись». Лист закінчується розпачливим зойком: «Ты мое единственное спасение и прибежище! Отец! Спаси меня!!!» Марія Гаврилівна, добре розуміючи, у яку халепу може потрапити її «ненаглядний» Володя, яка виникла драматична ситуація, розпечатала конверт з листом до Сталіна і вклала туди ще й довідку від психіатра про недавню хворобу поета. Саме в такому вигляді розпачливий лист Сосюри (із довідкою від лікаря, мов прозорий натяк генсеку, на який наважилась Марія Гаврилівна) потрапив у руки того, хто одним розчерком

пера вирішував долю мільйонів... Резолюція «хазяїна» була лаконічно-короткою: «Восстановить в партии. Лечить».

1940 р. його поновлюють у лавах компартії. Те, чого не наважувався вчинити М. Хрущов (тобто політично реабілітувати Сосюру), несподівано швидко було зроблено рішенням Й. Сталіна. Партквиток Володимиру Миколайовичу повернуто, але із таким записом в особовій справі: «Перерва з 1935 року до 1940-го». Піднятий із небуття поет виливав свою радісну душу: «...щасливий до нестями, я швидко ходив по шумливих, повних сонця, фарб і кольорів вулицях Києва і, зустрівши знайомого, в короткому слові «поновили» — ділився з ним своїм щастям і біг далі, щоб побути самому з собою, з своєю такою майже екстагичною радістю...»

Відновлення у членстві компартії тоді означало політичну реабілітацію поета, що відкривало йому можливості повноцінного громадянського життя, поліпшувало його становище у Спілці письменників України, змінювало ставлення у редакціях і видавництвах.

В останні передвоєнні роки життя Сосюри складалося спочатку неймовірно болісно, безнадійно-похмуро. А потім — пора тимчасового перепочинку, затамованого очікування невідомого, від якого можна було всього чекати...

Наприкінці 1930-х рр. він уже не той Володька, що був колись. Де й поділася непередбачуваність вчинків, що лякала владу. Притлумилися почуття, вочевидь, душа боліла, і питання були, але він боявся їх порушувати, і гучно славив нові зорі: «Зорі ці ми своїми руками засвітили, в майбутне йдучи...»

Отак можна говорити про дві іпостасі поета. Один Сосюра 1920-х рр. — періоду бурхливого розквіту національного таланту. В його творчості — глибокі переживання за втрачені ідеали Української Народної Республіки («полягли смугляві, юні полягли»), розчарування «проклятим сьогоденням» («Руками власними тюрму творили ми собі одвічну...»), пошуки нових комуністських перспектив, але обов'язково — українських («Витру сльози мої, піду долю шукать»). Пізніше, у 1930-ті — то вже наполегливе «виховання» поета владою і гвалтування самим автором своєї Музи. У цьому — трагізм Сосюри.

Два Сосюри — українець і комуніст — живуть в одному Сосюрі-поеті, але зовсім окремим життям... Сосюра-комуніст діє виключно в сфері розумового сприйняття дійсності, в той час, як Сосюра-українець неподільно панує в сфері почуттів, так би мовити, «сердечного» сприйняття всього... Хоч у той самий час обидва Сосюри цілковито щирі, бо взагалі щирість Сосюрі притаманна як поетові і людині. Радянська влада не мала жодних підстав серйозно обвинувачувати Сосюру в зраді їй, бо ж своєю свідомістю він належав їй. А що серцем він — українець, то це ж не його провина, а його... нещастя. Інша річ, що в сфері серця він більше на своєму місці, ніж в сфері розуму, але це знову ж таки не його провина, а його нещастя, як поета з покликання.

Розділ п'ятий
ВОЛОДЬЧИНІ КОХАННЯ

Кохання — всевладне, всемогутнє, прекрасне, жагуче, тривожне, драматичне почуття, любов рухає Сонце і світила, в усі віки вона вічна й прекрасна. Це особливий дарунок долі, це союз двох закоханих сердець, дарований Богом. Після того, як до Бога звернувся чоловік і заявив про свою нудьгу, Бог задумався, з чого зробити жінку, якщо весь людський матеріал пішов на чоловіка. Але, не бажаючи відмовити в проханні чоловіку, після короткого роздуму став створювати жінку з таких матеріалів: кілька яскравих променів сонця, всі чарівні фарби зір, задумливий смуток місяця, краса лебедя, грайливість кошенят, граційність газелі, ласкаве тепло хутра, притягаюча сила магніту. Змішав все разом, а потім додав туди: холодне мерехтіння зірок, впертість віслюка, в'їдливість мухи, зажерливість акули, ревнивість тигриці, сміливість пантери, отруйність змії, дурман опіуму, безпощадність стихії. Все це змішав, оформив фігуру і вдихнув у неї життя. Як наслідок, вийшла жінка. Цю жінку Бог передав чоловікові і промовив: «Бери її такою, якою вона вийшла і не намагайся її переробити, блаженствуй з нею все життя і терпи муки від неї до самої смерті».

Саме від кохання до жінки народилося все прекрасне на Землі. Прекрасні образи жінки втілює Мати Божа і Мона Ліза — Джоконда, і Венера, й Нефертіті, і Беатріче, й Ярославна, Роксолана, Наталка Полтавка, Мавка...

Кохання — вічнозелене дерево життя, воно то бурхливе, як океан, то невичерпне, як джерело, гаряче, як промені сонця, як іскра вогню, що спалахує дивовижною загравою, то воно — страшний буревій, що гасить ту пожежу і запалює нову, ще дивовижнішу. Той, хто знав його, вічно зберігає цю пісню в серці, у своїй душі. Особливо перше кохання, золотий спомин душі...

Кохання — неперевершене почуття, якому підвладні люди будь-якого віку. Це і роса погожого світанку, чи запах бузку в травні, золото осінніх кленів. Величним і справжнім було це почуття й для поета Володимира Сосюри, який вважав його невід'ємною складовою життя людини. В автобіографічному романі «Третя Рота» поет писав: «Я дуже хотів бути поетом, гадаючи, що поети — це надзвичайні люди: до них в ароматі кімнати приходять закохані й покірні жінки, неодмінно з жертвеним і тихим коханням, і, звичайно, у цих жінок сині небесні очі й золоте волосся».

Він закохувався пристрасно, ще з дитинства, безліч разів. Батько шукав роботу, й родина постійно змінювала житло. Рано, ще до школи, хлопець відчув магію любові — «солодке й страшне захоплення».

Ще зеленим юнаком, перебуваючи у бабусі Віри Іванівни, в селі Званівці, закохався в дочку дякона, що співала у церковному хорі. Так жагуче дивився на неї, що, коли вона проходила

повз нього, «як блідий і скромний ангел, то опускала вічі і вся червоніла».

Поетові йшов 16 рік, коли дівчина Оксана причарувала його «маленьку душу своїм задумливим лицем і чорними бровами... Моя любов була наївна і чиста, як роса на травах у зорі, як тьохкання соловейка... але я їй нічого і не сказав».

Далі з'явилася дівчина Ліза, яку поет сприйняв, «як святу», і «молився на її золоту красу». «Од неї віяло таким щастям і ароматом, що я захлинався, коли говорив, відчував, що кров розірве моє лице, але не міг сказати їй про свою таємницю».

«Усі любові мої в різних селах ніколи не закінчувались і не росли разом зі мною, бо ми переїжджали з села до села», — згадував Володимир згодом. Здається, любов так і «не виросла разом з ним» — назавжди лишилася відчуттям, по-дитячому гострим.

Дитя Донбасу, він отримав ранній любовний досвід, однак зберіг здатність наївно закохуватися.

«Без кохання, без закоханості нема Сосюри ні поета, ні людини!» — стверджував Ю. Смолич.

Стрункий, смагливий, зі співучим мелодійним голосом, плавними рухами, темними карими очима, з темним волоссям, що спадало на чоло, він неймовірно подобався дівчатам і жінкам. Під час знайомства сором'язливий, на диво скромний і несміливий, у еротичному шалі забуття палав коханням до тієї, що зачепила струни його душі, — на той момент.

Був квітень 1917 р. Він зустрічає своє перше «справжнє» кохання. До цього були короточасні зустрічі із сільськими дівчатами. У романі «Третя Рота» він згадує: «Її звали Докія,

Дуся. Три роки любив її так, як ніколи і нікого не любив до неї. І прийшла ніч, що стала золотим, повним квітів і радості днем». Деякі сучасники твердять, що Дуся Фоменко (із села Переїздне під Лисичанськом), з якою Володимир Сосюра прожив три роки, народила дитя, якого згодом віддала до дитячого будинку.

Коли потяг у даль загуркоче,
Пригадаються знову мені
Дзвін гітари у місячні ночі,
Поцілунки й жоржини сумні.
Дні пройшли... Одлетіла тривога...
Лиш любов, як у серці багнет...
Ти давно вже дружина другого,
Я ж — відомий український поет.
Ночі ті, та гітара й жоржини,
Може, сняться тепер і тобі...
Сині очі в моєї дружини,
А у тебе були голубі.

За Дусею упадав і Микола Сидорович Мойсеєнко — друг Сосюри. І коли останній про це дізнався, то розірвав подаровану йому фотографію коханки і сказав Миколі: «Ладно, я тебе ее уступаю». Коли 1942 р. померла перша дружина Мойсеєнка, той нарешті одружився з Євдокією Андріївною. Та нова родина не склалася, бо через ревності до Сосюри — першого кохання Дусі — він порвав фотографію Володимира Миколайовича і його листи. А Дуся не бажала забирати з дитячого будинку сина Миколи Сидоровича. Тому через два місяці вони розлучилися. Потім Фоменко жила у Краснодарі. Але і через 30 років Дуся не

втратила своїх почуттів, хоча на її лист у травні 1948 р., який вона написала «її Володі», де з тугою згадувала їхні зустрічі, палкі клятви і гаряче кохання, і мріяла, щоб він повернувся до неї, він навіть не відповів. Ображена Євдокія Андріївна по-сварила тоді його з Мойсеєнком: сказала, начебто Сосюра був у Ростові, але навіть не зайшов до нього, хоча насправді він не приїздив у місто.

Громадянська війна. Брат іде на брата. Звірства. Кров. А кохання знову спалахує у його серці.

У травні 1918 р., коли Сосюра служив у Бахмутській комендантській сотні і жив у казармі по вул. Магістратській, покохав красуню — польку Констанцію Рудзянську, що вчилася у Першій жіночій гімназії міста. Вона по-справжньому причарувала Володимира начитаністю, гострим розумом, гордою поставою. Через свого товариша передавав їй листи, записки, як «Жемчужаній», познайомився з її батьком Іполитом Вікентійовичем, який тоді працював у банку. Наприкінці червня 1918 р. сотню розформували, і Сосюра повернувся до Третьої Роти. Згадав Констанцію у вірші «У мареві»:

Спить моя кохана, їй мене не чути,
Лиш сорочку вишиту підіймають груди,
І з-під одіяла, ніжна і тонка,
Блідюю лілеєю звільнилась рука.

Потім присвятив їй іншу поезію — «Я пришѐл к тебе в тумане». Не скаржився, що суперник ледь не зарубав його шаблею, бо теж кохав Констанцію. У 1921 р. вона була заміжня і працювала у системі освіти у Бахмуті. Коли Сосюра побачив її і неви-

мовно зрадів, вона красномовно показала йому свою оброчку. Володимир Миколайович з тугою писав: «Я, наче сонний, виводив її і взад і вперед, плутов, кружив, і вона покірливо йшла за мною, тільки була бліда-бліда:

Я б писать поезії покинув,
Щоб любов загублену вернуть...»

Навесні 1920 р. у нього зав'язались досить тривалі стосунки із вродливою угоркою, неофіційною дружиною комісара полку, що перебував на фронті. Згодом вона й сама вирушила на передову лінію, де невдовзі і зникла...

Офіційно Володимир Сосюра був одружений двічі. Хоча деякі джерела стверджують, що він офіційно одружувався 7 разів. Діти ж, відомі від шлюбів, — з Вірою Берзіною (сини Олег і Микола) та з Марією Даниловою (син Володимир).

Один з літературознавців зазначав, що «дружина поета — муза, без якої немає поезії... Дружина Володимира Сосюри — то мучениця. Була вона і музою, і матір'ю, і куховаркою, і прибиральницею, і вантажницею, і хранителькою домашнього вогнища, каторжанкою...»

Ще до одруження запала йому в очі студентка. «...Мені дуже сподобалась одна студентка. Вона була дуже красива ніжною і мрійною жіночою красою, з правильними рисами обличчя, з тонкими крилатими бровами й довгими віями, за яким сяяли карі сонця її чудесних, глибоких, як щастя, очей...» — так згадував про неї Сосюра, який писав їй сповнені кохання записки і навіть запрошував на романтичне побачення на цвинтар. Це була Наталя Забіла, майбутня українська дитяча поетеса, яка на той час була одружена.

Наталя Забіла замість себе послала на кладовище Саву Божка й Івана Кириленка (теж майбутні письменники). Тільки ті побоялися йти — думали, що у Сосюрі є зброя. Більше того — вона часто читала Сосюрі «марксистські нотації» за його «розхристаність і непокірність певним догмам». І навіть... побила Сосюру, коли вони не зійшлися в поглядах на поезію й посварилися через збірку Поліщука «Громохкий слід». Правда, Сосюрі «не так боліло, як було приємно, що його б'є людина, в яку він був закоханий». Хтозна, можливо, ці стосунки й мали би романтичне продовження, але поет досить часто закохувався, і, зрештою, його серцем заволоділа інша...

Почуттями до цієї жінки був нав'язаний відомий вірш «Так ніхто не кохав», в якому поет розкриває перед нами усю гаму почуттів, що розквітли в серці закоханого юнака.

Так ніхто не кохав.
Через тисячі літ
лиш приходять подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі,
і земля убирається зрання...
Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зор свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки...
Гей ви, зорі ясні... Тихий місяцю мій...
Де ви бачили більше кохання?..
Я для неї зірву Оріон золотий,
я — поет робітничий останній...

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходе подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі,
і земля убирається зрання...

Це — Віра Берзіна, з якою В. Сосюра знайомитьсядесь восени 1922 р. у Харківському інституті народної освіти й офіційно одружується.

Віра Касперівна Берзіна народилася в місті Суми 30 липня 1904 р., її батька-латиша вбила оскаженіла юрба, ще коли вона була маленькою. Здобула професію лікаря-епідеміолога. У буремні роки революції була політруком ескадрону в Червоній армії, брала участь у боях за Перекоп, закінчила комуніверситет ім. Я. М. Свердлова у Москві. На час знайомства з В. Сосюрою викладала політекономію у Харківській губпартшколі.

Перше побачення Вірі поет призначив на цвинтарі. Коли вони цілувалися, поруч гробарі почали копати могилу. І любов невдовзі таки вмерла...

19-річна Віра народила йому сина Олега, 1925 р. — Миколу. Другого сина довелося народжувати у селищі Верхньому, у матері В. Сосюри. Адже подружжя мешкало у гуртожитку ХІНО в несприятливих умовах, ще й у прохідній кімнаті.

Але прожили вони разом недовго, хоча, як зізнавався В. Сосюра, у нього серце тріпотіло від погляду агатових очей його Вірусі. Тяжко їй було з вічно закоханим Володею, вона знала про його численні романи з іншими жінками, хоча й швидкоплинні. Одна з подруг так її розраджувала від смутку й обурення від його численних любовних історій: мовляв, він, як

бджілка, політає, медок з квітів збере і знову повернеться до сімейного вулика...

Перед тим як розлучитись Володимир зніяковіло запитував Віру: «Якщо я зустріню ту, яку покохаю на все життя, ти дозволиш мені одружитись із нею?» І Віра зрозуміла, що утримати вона його не зможе. Тому навіть не намагалася. Потім В. Сосюра познайомив її з новою своєю офіційною дружиною — Марією. При цьому Віра зауважила подрузі: «А вона красива».

Сам же поет причиною розлучення називав несумісність поглядів щодо України. Колишній політрук червоноармійського ескадрону Віра Касперівна не вірила в таку державу, як Україна (про це В. Сосюра розкаже навіть у віршах). Поет розлучився з нею, залишивши двох синів.

Ми з тобою зійшлися в маю,
ще не знав я, що значить ідея.
Ти й тоді Україну мою
не любила, сміялася з неї.
Тебе любив, як вітер небо,
в огні сумнівів і образ.
Нащо закохану із себе
ти удавала кожен раз?
Тебе любив, як вітер рожу,
в солодкій тузі, у журбі...
Але нещирості не можу
простити навіть і тобі.
Ти не любила... Час останній...
Який же біль, який же біль!..
Та за ілюзію кохання
навіки вдячний я тобі.

У 1933 голодному році Віра Берзіна, перебуваючи у скрутному фінансовому та матеріальному становищі, змушена була віддати старшого поетового сина Олега до дитячої комуни імені Ф. Дзержинського (в якій виховувались безпритульні діти), якою керував Антон Макаренко (майбутній відомий радянський педагог). Згодом Олег отримує вищу військову освіту, бере участь у війні, отримує звання генерал-майора, здобуває вчений ступінь доктора технічних наук та вчене звання професора Академії Генерального штабу у Москві (тодішня столиця СРСР). Зі своїм первістком Володимир Миколайович зустріється лише на фронті у 1943 р. Другий син — Микола, названий в честь Сосюриноного батька, стане капітаном першого рангу Тихоокеанського морського флоту.

Юрій Смолич згадував: у Сосюру закохувалися десятки і сотні дівчат, він сам, як метелик, загорявся пристрастю «з космічною швидкістю». Але так само миттєво, після оволодіння предметом неабиякого кохання, перегорів і навіть не розумів, чому так палав при першій зустрічі:

Сплелися Боротьба і Кохання —
І кращий хто, не знаю я.

«Слухай, ти бачив оту дівчину? Вчора я в неї закохався, думав — на все життя, і як же бути з Вірою; адже я Віру найдужче люблю (Віра — то була перша дружина Володимира). А сьогодні дивлюсь: і негарна, і дурна, і поезії не розуміє», — споминав свою розмову з В. Сосюрою його колега по літературному перу Юрій Смолич.

Так у його житті десь у другій половині 1920-х рр. з'являється «пантера чоловічих сердець», смілянська поетеса-співачка Олена Журлива, в яку був закоханий ще один поет «Червоного ренесансу» — Павло Тичина.

Олена Костівна Пашківська народилася 24 червня 1898 р. в Смілі. Батько був учителем церковнопарафіяльної школи. З різних причин родині доводилося постійно змінювати місце проживання. В одинадцять років Олена написала свій перший вірш. А в чотирнадцять познайомилася з Лесею Українкою, якій читала власні вірші.

У грозовому 1914-му Олена приїхала до Києва навчатися й відразу викликала захоплення літературних кіл столиці (вродлива й енергійна дівчина починає друкуватися в новоствореному журналі «Українська хата», де її заперімітив головний редактор Павло Богацький).

Екзальтована й гостра на язик, юна дівчина з провінції починає підкорювати столицю і своїми модерновими віршами. Письменниця Галина Журба згадувала: «...А що гурт хатян склався переважно з молодих людей, то Ерос і Венера панували всевладно на цьому олімпі. Будай, Грицько Чупринка, Микола Вороний, сам Павло Богацький, мов потопельники, поринали в паморочних романах, віддаючи їм свою енергію і час. Генеральним Дон Жуаном і характерником у справах жіночих був Гнат Хоткевич».

А далі, як пише професор Володимир Поліщук, цитуючи Галину Журбу: «...Головна героїня цих романів, пантера від мужських сердець, була поетка Олена Журлива (Пашківська), яку особисто я тоді не стрічала, не бачила навіть, але через подіб-

ність імен та псевдонімів раз у раз мене плутали з нею... — То це ви поетеса наша, що той-то хотів через вас вішатись? Дуже приємно пізнати. — І відповідна посмішечка... Аж питаю колись Богацького: що воно таке? — Та це було щось неймовірне, — всі наші хлопці, включно зі мною, мусіли перейти справжню чуму від Олени Журливої, — каже він, зітхнувши...»

Під час Першої світової та громадянської воєн дівчина навчалася на філологічному факультеті Вищих жіночих курсів у Києві. Щоб якось вижити, давала приватні уроки, співала у церковних хорах в університетській церкві та костьолі.

У молодості Олена чудово співала, гастролювала по Україні з концертами як відома поетеса-співачка (у театральний сезон 1929/30 р. її запросили до столичної Харківської опери, де вона виконувала партію Кончаківни в опері Олександра Бородіна «Князь Ігор»). Тоді ж, 1929 р., Олена вийшла заміж за інженера Петра Котова. Але щасливе життя тривало недовго. Молода жінка страждала через чоловікові зради, виливаючи свою тугу у віршах. Народжувалися, може, найкращі її поезії: «Чи ти пригадуєш той день?», «Так, ми обоє винуваті», «Зустрілися дві хмаринки».

Після переїзду до Харкова Олена Журлива пробує себе в журналістиці. Пише літературно-критичні статті, багато друкується. У затишній домівці поетеси збиралися В. Сосюра, П. Тичина, К. Дніпровський. Говорили про літературу, життя, задуми й плани. А неперевершений лірик Володимир Сосюра не втримався від спокуси й теж закохався в цю незвичайну жінку, оточену аурою зваби.

Любовний роман, мов весняний вихор, захопив їх обох. І, врешті-решт, Журлива обриває його, мабуть, відчуваючи, що не буде щасливою з імпульсивним та непередбачуваним Сосюрою. Бурхлива пристрасть не залишилася непоміченою для її чоловіка, і після важкої розмови з ним поетеса розрубє гордіїв вузол любовного трикутника — жінка вибирає родину. А тому разом із чоловіком від'їжджає до Москви, де багато працює в школах, організовує літературні вечори.

Але страшний 1937 р. поставив крапку на щасливому житті поетеси. Олену Журливу арештували за «агітацію проти радянської влади» й відправили на десять років на Алтай, де знущання й важка фізична праця в суворому кліматі підірвали її здоров'я. Тільки завдяки клопотанню ще одного свого давнього шанувальника — Павла Тичини, який вже тоді мав і літературну славу, й почесні від радянської влади, — 1944 р. Олена Журлива повертається в Україну. Самотня, хвора й нікому не потрібна.

Останні двадцять років свого життя, з яких майже шістнадцять вона була прикута до ліжка важкою хворобою, Олена Журлива прожила в Кіровограді.

1926 р. у Харкові разом зі своїм чоловіком — журналістом й прозаїком Онопрієм Турганом з'являється «українська Сафо», «уманська Клеопатра» — Раїса Троянкер, яка себе називала «Рай-Я».

Народилася Раїса Троянкер 30 жовтня 1908 р. в Умані у родині сторожа синагоги, у 14-річному віці смертельно закохалася у приборкувача тигрів Леоніда Джордані. Втекла разом з ним, у цирку була його помічницею, безстрашно клала голову в пащу

тигра. Взяла псевдонім Рай-Я, писала поезії, романи, пройняті жагучим почуттям тілесної насолоди.

1925 р. стає переломним у житті Раїси Троянker. В уманській окружній газеті друкують її перші твори, вона вступає до Спільки селянських письменників «Плуг». Переїздить до Харкова.

Розпочалося бурхливе життя у літературній столиці. Троянker виховувала дочку, навчалася, працювала, писала й видавала вірші, брала участь у роботі «Плугу», потім перейшла до Поліщукового «Авангарду». А ще — мала безліч романтичних історій у літературних колах і поза ними.

Як стверджував Ю. Смолич у спогадах: «...була Рая віртуозом розпусти, і еротичність її була феноменальна: її фізичне бажання, здавалось, просто соталось з її маленької істоти, відчувалось, як майже фізично відчутна еманация, немов повітря довкола неї, на кілька метрів було насичене випромінюванням її тіла — і коли ти наближався до неї, переступав цю межу, то потрапляв немовби в сферу діяння якихось токів, що паморочили тобі голову, колотили твоє серце і тамували тобі дихання єдиним — бажанням тіла цієї маленької, мініатюрної розпусниці. Це не моє особисте відчуття — так говорили про Раю багато з моїх товаришів, що були коханцями Раї, а коханцями Раї були всі мої товариші: я, право, не можу поручитись, що поміж письменників [Києва], Харкова тих років — абсолютно незалежно від приналежності до тієї чи іншої літературної групи, абсолютно незалежно від особистих якостей — розпутників чи вірних своїм дружинам і високоморальним в поглядах на взаємини з жінкою — був хоч один, який би не був якийсь час, або прос-

то один раз, коханцем маленької Раї. Можливо, в цьому був якийсь своєрідний еротично-спортивний запал Раї, але, може бути, що вона просто була німфоманкою. Щодо її коханців, то, здається мені, тут важила не тільки її «приступність», легкість її здобуття, важила, безперечно, та «еманація» надзвичайної, непереможної еротики, яку розточувала Рая. Так чи інакше, але щовечора Рая ночувала з коханцем, і, здебільшого, то був щоразу — новий коханець. Рая була, безперечно, талановита поетеса і, за всіма ознаками, з часом мала б перебороти безпосередні впливи модерних поетів, здобувши своє самостійне місце, але це самостійне, звичайно, ніколи б не вийшло в соціальну поезію. Рая була скалок минулого — і, дарма, що минулого, до революційного життя вона не зазнала, вона прийняла на себе всі впливи старого часу, епохи розкладу літератури і розкладу дрібнобуржуазної інтелігенції. Але Рая була і своєрідним феноменом поміж жінок, бо, не зважаючи на свій малий вік, вік навіть громадського неповноліття, вона була дівчиною неабиякої ерудиції: вона добре знала літературу, справді любила її, справді мала смак, розрізняла хороше й погане, читала надзвичайно багато, в кожному разі — весь час, вільний від еротичних пригод, тобто — з ранку до ночі, і, дякуючи своїй начитаності, зовсім непогано розбиралась в усіх питаннях суміжних з літературою мистецтв, ба й в питаннях різних наук. Особливо полюбляла вона історію і географію... Вульгарність і екстравагантність завжди були притаманні цій маленькій, чарівній і без міри еротичній жінці... Тем її поезія мала дві, і вони чудернацьки сполучались в одне: романтика старовинних єврейських традицій і безмежна еротика. Найкращим віршем Раї був

поетичний нюанс, що відтворював почуття втрати дівчиною невинності...»

У 1928 р. Р. Троянкер опублікувала вірш «Трава прив'ялена», який (на думку В. Мисика) був присвячений таємниці втрати дівочої цноти:

Трава прив'ялена і зацімліла осінь...
Сьогодні сталось. Що це? Я жива?..
В траві заплутались, розвіялися коси,
В гарячці тіло його й голова.
Зім'ята сукня. На обличчі — мука,
Червоні плями в лентах комбіне,
І пада вечір у безодню круком,
І кличе вечір впасти і мене...
А день такий звичайний і бадьорий,
Така спокійна стомлена земля...

Щодо її невтомності в коханні побутували різні міфи. Наприклад, 1928 р. вона начебто була коханкою кількох російських письменників, які прибули з візитом до Харкова. Потім спокусила кількох членів Бюро міжнародної революційної літератури, і навіть П. Істраті. Себто сповідувала принципи славнозвісної Лілі Брік: «Знакомиться лучше всего в постели». Одначе онука поетеси Олександра Турган, яка проживає у Берліні, писала, що особисте життя її бабусі було справді бурхливе, але про розпусту не могло бути й мови. Так, Раїса Львівна мала трьох законних чоловіків, але жоден з них не задовольнив її творчої, вимогливої, тонкої душі. У 1930 р. другим її чоловіком став поет Ілля Садоф'єв, про якого ще В. Брюсов писав

як про поета «сильных восторженных чувств». Однак 1935 р. вони розлучилися, Раїса виїхала до Мурманська, де працювала у газеті «Полярная правда». Там 1940 р. її супутником життя став актор Євген Григор'єв, однак шлюб теж виявився нетривалим. 29 грудня 1945 р. Раїса Львівна Троянker померла від раку в Мурманську, могила її невідома.

Її любовні пригоди зіграли прикру роль — вони майже стерли будь-яку іншу пам'ять про поетесу Раїсу Троянker.

...Під час одного літературного виступу вона побачила Володю Сосюру і закохалась у нього. В. Сосюра тільки-но повернувся зі своєї поїздки до Харкова, і Рая приїхала слідом за ним. Саме в цей час між нею та Володимиром Сосюрою спалахнув шалений роман. Подейкували навіть, що саме від нього народилася дочка Олена. За словами Юрія Смолича, «Сосюра повертався зі своєї поїздки до Харкова, і Рая приїхала слідом за ним, але Сосюрина дружина вигнала її. Володине життя потекло далі в емпіреях. А Рая почала писати вірші».

Але пристрасть, яка швидко спалахнула, так само швидко й згасла. У циклі «Повінь» (1928) Р. Троянker писала про це так:

Ти поет, відомий в Україні,
І мене не можеш покохати.
Я тепер вже другого дружина,
Ти своє кохання поборов.

Однак не завжди Володимир Миколайович легко здобував перемоги на любовному фронті. Про одну з його поразок можна дізнатися з пісні «Ой ты, Стася, смуглявая Стася». Автором тексту був білорус Я. Пуца (Йосип Плацинський), дружина якого

Станіслава Едуардівна Плащинська, не на жарт сподобалась Сосюрі. Однак Стася надіслала йому листа зі своїм підписом і автографом чоловіка, у якому повідомляла, що зраджувати родину не збирається. Цікаво, що водночас Володимир Миколайович саме тоді, коли упав за Стасею, глибокодумно писав: «Завдання статевого виховання — направити владу статевих інстинктів у той же бік, куди прямують і шляхи соціалістичного життя».

...Скандал із дружиною голови Спілки письменників України І. Кулика закінчився драматичніше. Вона посприяла, аби поет потрапив до «Сабурової дачі». І народився сумнозвісний жарт серед письменників: «Божевільний Сосюра пише вірші краще, ніж нормальний Кулик». І. Кулик, ще не раз використовував своє службове становище, щоб запроторювати поета до психлікарні. Саме за протекцією Ізраїля Юделевича Кулика (1897—1941) — завідувача агітпропу ЦК КП(б)У В. Сосюра тричі потрапляв до психіатричної лікарні, де працювали вже добре знайомі йому лікарі.

9 березня 1931 р. в день традиційного Шевченківського свята в театрі тодішнього Сталіно (Донецьк) В. Сосюра знайомиться з молодшою за себе на 12 років 21-річною Марією, яка виявиться його «синьооким щастям і горем». Марія була дуже схожа на його матір — Антоніну Дмитрівну.

Ось-ось мав розпочатися концерт, коли за лаштунками сцени Володимир несподівано побачив дівчину в українському національному вбранні. Вона мала співати «Заповіт» Кобзаря. Своїми бездонними очима обпекла незнайомця... «Без усякої манірності поет простягнув мені руку, я щось прошепотіла не-

виразне, і ніжна, по-жіночому красива рука потиснула мою... Золотий вогник смуглявого обличчя. Мрійні, задумані, сонячного кольору великі очі, м'який карий зір, смуги втоми під очима, чорна хвиля волосся... Невеличка пауза була порушена його ніжним голосом: «А які у вас очі, Маріє?» Я зніяковіла, але відповіла: «Кажуть люди, що сині». Він прикрив рукою обличчя і прошепотів: «Ой, я пропав!»»

Марія Гаврилівна Данилова народилася 1910 р. у родині робітника. Після закінчення 7 класів середньої школи і балетної студії в м. Києві, з 1929 р. працювала артисткою Донбаської вокально-інструментальної капели.

На третій день знайомства поет запропонував Марії одружитися. Коли 18 квітня 1931 р. відбувалася реєстрація шлюбу, вона подумала, ставивши свій підпис: «На щастя чи на горе?»

Перші місяці спільного життя танули, наче віск, від неперборної жаги володіння одне одним. Він перший — їй, Марії, читав свої вірші, під гітару співали, любилися без краю, і здавалося, ніколи не набриднуть ніжні поцілунки і п'янки пестоці. А який голос був у маленької синьоокої красуні — справжній соловейко!

Я б хотів всі зірки, що над нами,
перелити у зірку ясну,
щоб світила та зірка віками
все на тебе. На тебе одну.
Я б хотів всі слова, що між нами,
перелити у пісню ясну,
щоб звучала та пісня віками
все про тебе, про тебе одну...

* * *

Крізь огні, у блакитнім тумані,
крізь вечірню міську каламуть
ти ідеш, і мов квіти весняні
на снігу за тобою цвітуть.
Ти для мене, як вічності небо,
що сіяння нам шле з висоти.
Склав пісень я багато про тебе,
та найкраща пісня — це ти.

* * *

Я люблю тебе, друже, за те,
що в очах твоїх море синіє,
що в очах твоїх сонце цвіте,
мою душу голубить і гріє.
За волосся твоє золоте,
за чоло молоде і відкрите.
Я люблю тебе, друже, за те,
що не можу тебе не любити.

Спершу невлаштованість не дуже й лякала, хоча довелося ночувати на столі у квартирі Сергія Чапигіна, потім у готелі — все тимчасове, нетривке. Але з часом почало мучити те, що Марія, якій набридло мандрівне акторське життя до заміжжя (напівголодна, часто доводилося ночувати на сцені, поставивши поряд один з одним стільці), раптом замість заможного поета побачила такого ж злидаря, як і сама. І чуле поетове серце, яке легко ранили, уловлює ці зміни у ставленні його коханої. Перші подружні розчарування були досить помітними.

«Якби-то я знав, що ти любиш мене». Помітно це стало і для оточення поета: «Це була звичайна собі міщаночка, мабуть, з Донбасу, проста, «дурна гуска», яка, крім матеріальних вигод, у тому подружжі нічого не бачила. Але вона помилилась гірко в своїх розчисленнях. Так, як жили Сосюри, мабуть, ніхто в «Слові» не жив. Меблів у мешканні дослівно не було. Родина спала покотом на долівці. Сварки й бійки були в родині Сосюр щоденним явищем. Не раз виходив Володя з підбитим оком і просив у нас, хлопців, позичити п'ятнадцять копійок на автобус, мовляв, він нервовий і трамваєм їздити не може. Навіть позичав гроші в нашого двірника Акіма, якому з вдячності дарував свої поезії, але двірник їх на наших очах палив. Гонорами Володі були чи не найбільші з усіх письменників, проте він грошей не мав ніколи. Все йшло на гулі, на товаришів, яких Володі не бракувало і які топили його в моральному болоті. Чи це була справді безвольна людина, а чи його пиячення було такою маскою, як і часті припадки божевілья, з якими Сосюра попадав на «Сабурову дачу», звичайно перед партійною чисткою, це ми не знаємо. Одні пояснювали обминання «чисток» симуляцією, другі ж уважали, що партія крізь пальці дивиться на безхарактерну людину та невилікувального п'яницю. А причини, що довели найкращого лірика наших часів до такого стану, всім відомі...» Подружжя перебувало на різних світоглядних позиціях. Марія не тільки не розуміла свого чоловіка-поета, вона вірила, що він «зоологічний націоналіст», як охрестила його офіційна критика.

Сварлива, роздратована, вона створювала вдома важку атмосферу. Погрожувала чоловікові розправою органами безпе-

ки, цензурувала його твори. Сварки закінчувалися тим, що з вікна викидалася друкарська машинка. Журналістка С. Черняк так пише про це: «В. Сосюра не міг працювати, бо вдома його «єдина зоря» обернулася на диявола».

Народження сина Володимира (1932 р.) також не принесло спокою у родинне життя Сосюр. Життя їхнє продовжувало бути бурхливо-скандальним. Сучасники вважали, що Марія — «сущий диявол», що вона не любить Володимира. Не раз Марія вивирала з рук чоловіка книжку зі словами: «За це тобі гроші не платять! Сідай — і пиши!»

Непрактичність Володимира Миколайовича дратувала Марію, тому почала відбирати у нього гонорари, гендлювала його віршами, пізніше почала писати доноси до ЦК КП(б)У. Істерики виникали й тоді, коли жінка довідувалася про любовні походеньки Сосюри. У нападі люті вона порвала на шматочки частину рукописів із поезіями, порізала краватки, знищила листи від І. Мойсеєнка. Дружам Сосюра скаржився, що «жена — невозможный человек», за собою ж ніякої провини чомусь не вбачав. Можна зрозуміти частково й Володимира Миколайовича: постійне напруження у родині, перша дружина Віра забрала до себе обох дітей... Не припинялися й жорстокі ідеологічні напади на нього, що, врешті-решт, не могли не позначитись на його психоемоційному стані. Психічні зриви. Спроби суїциду. Діагнози йому ставили різні: маніакально-депресивний психоз, еротичний психоз (навесні 1934 р. зробив спробу самогубства).

Усе це виллється у сумні поетові рядки:

За девятнадцать лет,
Бездумных и святых...
И понял я,
что мы с тобой
«не сварим каши»,
что узкий лобик твой
не для стихов моих.

Наче кошмарний сон, згадувалася Уфа 1942 р., коли Сосюра — худий, виснажений, наче монах-відлюдник, сидів у жіночій кофтині. Марія, щоб прогодувати родину (а у них жив 16-річний син Віри Миколка та їхні родичі), продавала на базарі відрізи на костюми. Через тісняву довелося Сосюрі, Марії і сину Володиміру перейти до фотоательє, де вони спали утрюх на армійському ліжку. Звідусіль наступали таргани й щури, дошкуляли холод і дефіцит продовольства, вони захворіли від бруду на коросту. Тоді Марія Гаврилівна випросила у президента Академії наук УРСР О. О. Богомольця кімнату у готелі «Башкирія», а для В. Сосюра — спеціальний пайок. Жили на четвертому поверсі готелю, Марія Гаврилівна не могла нарадуватися: гаряча вода, душові, чисті туалети. Дещо пізніше вона одержувала за картками цукор, борошно, крупи, олію, повидло. Все це допомогло подолати лихоліття тих років.

1942 р. Сосюра дізнався, що Марія — агент НКВД і змушена доносити на нього та його знайомих. Однак не покинув її.

Згодом підполковник В. Сосюра одержав у Москві квартиру, лімітну картку на 300 руб. Ходив на прийом до К. Ворошилова, писав листи Й. Сталіну про злидні української культури. З Уфи

прибула Марія Гаврилівна, а батько й мати Сосюри поселилися у готелі «Новомосковський» (пізніше «Бухарест») — недалеко від Кремля. Родина вже ні в чому не зазнавала нестатків, прекрасно харчувалася, для самого Сосюри виділили легкову автівку з шофером.

Трагічні події для подружжя Сосюр почалися у ніч на 19 листопада 1949 р., коли Марія Гаврилівна раптом зникла: не прийшла ночувати додому. А вранці В. Сосюра вже розшукував її. Дзвонив до приймальні М. Хрущова. Серед ночі пішов до Міністерства безпеки, вимагав відомостей про дружину. Марія мала зникнути без усякого розголосу: вийти з дому і не повернутися.

...О першій годині дня (Сосюру запросили на прем'єру денного спектаклю) в їхній квартирі пролунав телефонний дзвінок. Ввічливий голос попросив Марію Гаврилівну зробити послугу: підійти до міністерства держбезпеки і підтвердити особистість однієї людини, котру, як стверджує ця людина, вона знає як порядну і благонадійну. Справа дуже термінова. За хвилину вона виходила з дому. Синок Володя, який мав бути на заняттях, чомусь залишився дома. Щось штовхнуло її сказати сину, куди вона йде. І тому Марія не зникла безслідно. Виручив її, як не раз виручав відвертий, непотайний характер. До Міністерства ходи хвилин десять. За три хвилини була на площі біля оперного театру. Біля неї зупинилася легкова машина, і чоловік у цивільному повідомив, що йому доручено підвезти до установи, куди її викликали. Вона сприйняла це як вираз особливої поваги до неї і — зникла з життя на п'ять років.

Камера-одиначка у підвалі. На підлозі тонкий шар солом'яної підстилки. Щодоби, три місяці підряд, тривали допити. Ні, її не били. Щоночі вона стояла у камері слідчого, і їй не давали ні на хвилину присісти чи заснути. Пухли ноги, тому на допити ходила босоніж. Удень знову кликали на допит. Хоч краплинку сну благало все її єство, але спати не давали. Рік чекала вироку.

...Сосюра подумав, що вона знайшла іншого, і в розпачі написав вірш, у якому благословив її нове кохання. Дізнавшись, що її викликали до МДБ, він 20 листопада пише записку М. Рильському, щоб заступився за Марію перед Хрущовим. Збирався їхати до Москви домагатися прийому у Й. Сталіна, «бо життя Мури (так він називав Марію) — моє життя».

Володимир Сосюра йде у ЦК КП(б)У, щоб якось вплинути на перебіг подій. «Як же мені жити, як же мені бути?» На що була цинічна відповідь: «А що? Найдіть собі іншу. А ця має те, що заслужила».

Виявилось, що Марія Гаврилівна у листі до голови Спілки письменників України О. Корнійчука розсекретила факт свого співробітництва з НКДБ, заявивши, що вона — агент МДБ «Даніна» з 1941 р., її явка — готель «Театральний», кімната 26. Вона виконує завдання по роботі серед інтелігенції.

4 березня 1950 р. її засуджено до 10 років виправно-трудових таборів.

Хай тебе немає, але ти зі мною,
це любов малює образ твій в тиші...
Дивиться на мене з сумом і мольбою,
плачуть сині очі у моїй душі...

Може й я, кохана, в камері з тобою,
й каяття малює тихий образ мій...
Я дивлюсь на тебе з болем і журбою,
плачуть очі карі у душі твоїй.

У Володимира Сосюри стався рецидив психічної хвороби (1948—1949 рр.). Він потрапляє до психоневрологічного диспансеру. Там він пише поеми «Каїн», «Мойсей», а у санаторії Серафимовича під Москвою створює поему «Христос». Звернення до біблійних тем пояснюється душевним станом поета, який на той час уже втратив і віру, і надію, і любов.

Арештантський одяг, мітки на спині, вилогах, бушлаті, шапці, спідній білизні, «триповерхові нари в бараках, злочинний світ, бійки... дівчата і молоді жінки не витримували, накладали на себе руки... Марія Гаврилівна пройшла пекло п'яти таких таборів. У кам'яному кар'єрі довбала кайлом кам'яну стіну — сировину для асфальтового заводу. Постійно всіх мучила спрага. Узимку їли сніг, улітку — припадали до калюж. Чурубай-Нура. Цегельний завод. Працювали вночі. Виймали гарячу цеглу з печей. Рукавиці горіли на руках. Кемерово, сільськогосподарський табір. Сибірська зима. Голими руками довбали землю, викопуючи з-під снігу картоплю. Табір на річці Томі. Лісоповал і лісоплав. Рубали величезні кедрі, ялини. Норма була по 4 кубометри за день... Як тяжко не було Марії, ніколи не думала про самогубство. Жила і боролась за життя заради сина і свого поета. До шостого табору Марія не потрапила. На пересильному пункті оголосили, що вона вільна. Воля! Довгождана

воля! І хліб! Справжній хліб, смак якого вони забули — його видавали без обмежень.

Марія Гаврилівна жила заради сина; про те, що Сосюра до її виходу на волю змінив двох дружин, певно, не знала.

Доки Марія сиділа в таборах, поета цькували за вірш «Любіть Україну!». Перед тим В. Сосюрі дали Сталінську премію за книгу, в якій той вірш також був.

У ці роки сімейний затишок Володимир Миколайович збирався влаштувати з посередньою за талантом актрисою Людмилою. Захищав, прохав надати їй важливу роль замість Катерини Васильєвої. Чому союз швидко розпався, невідомо. А 31 травня 1950 р. (не минуло й трьох місяців після судового засідання, де Марія почувла свій вирок!) Сосюра писав у Ростов, що розлучився з Марією й одружився з Ларисою. Батько її був з Донбасу, мати — одеситка. Сина Аліка від її першого шлюбу Сосюра всиновив.

Коли Марія Гаврилівна вийшла через п'ять років таборів на свободу (відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР про амністію її було звільнено 22 вересня 1954 р.), то відчула, що Володимир Миколайович якось віддалився від неї. Тож, повернувшись до Києва, з вокзалу пішла не додому, а до матері й сестри Сіми. Сестра зателефонувала до хатньої робітниці Сосюр, щоб та передала сину Володі звістку про повернення матері. Невдовзі прибіг Володимир Миколайович, цілував постарілу, змарнілу Марію і плакав. Потім ніс її на руках додому.

...Ніс чоловік дружину.
Не молодик з Палацу щастя,
Ні!..
Яріла кров у беріївських мурах,
Протести в'яли на німих вустах,
А Києвом не юний вже Сосюра
Із пекла ніс Кохану на руках.

(Василь Дячук)

У 1955 р. вона знову стала його дружиною — й останні десять літ і два місяці їхнього життя були мирними та щасливими. Їх розлучала лише хвороба одного з них і необхідність лікуватися. Мали онуків Світозара й Орісю.

Завжди з тобою ми.
Розлука — це омана.
Чи осінь, чи весна, чи літо, чи зима.
Завжди зі мною ти, завжди, моя кохана!
Між нами ґрат нема.

Ось які листи писав вже не юний, 66-річний В. Сосюра своїй дружині Марії (їй було 54 роки): «Сонечко моє заповітне, світло моє нескінченне... Моє життя, коли тебе нема зі мною, безбарвне, сіреньке і нудне. Без тебе — немає мене. Так я люблю і жалю тебе, кохана, що твій біль — мій біль, твої сльози — мої сльози, твоя радість — моя радість. Мені нескінченно дорога кожна твоя клітина, все, з чого ти, — живе в мені... Моє серце б'ється лише для тебе. Іншої радості мені немає, як дарувати радість тобі, бачити, як щасливо сяють сині озера твоїх очей...

Душа моя рідна, навіки любима! Без тебе мої думки, як голі дерева, як торішне листя під снігом... Для мене всі пісні інших поетів про любов звучать, як пісні про тебе, із ними зливаються мої пісні, які живуть лише тобою...»

Подібні за виявом почуттів й інші його листи:

«Тужу за тобою, моє сонце! Навіщо вигадувати, що мені тобі писати нецікаво, оскільки ти — моя дружина. Адже я люблю тебе, а любимій завжди писати цікаво, тому що говориш зі своїм серцем. Ти ж знаєш це. Мені дорогі всі твої переживання, погляди, жести, голос. І весь час здається, що поруч — ти. Мені дорогі твої радощі і гіркі твої переживання. Мені так близькі твої турботи. Я так і бачу, як ти то натираєш підлогу, то миєш килими або витираєш вікна, возишся з пирососом, прасуєш білизну. Дитинко моя рідна, я радий, що ти відпочиваєш від цього, загораєш і наливаєшся сонцем» (22.08.1963).

«...В мої роки я, як юнак, люблю тебе... Моє серце заледеніло без тебе, і смислу нема в житті без тебе. Ти все навколо мене і в мені зігриваєш, як весняний теплий вітер. Дивно і не дивно, що пишу тобі, як молодій дівчині. Але в моїх закоханих очах ти завжди будеш молодою».

Сила поетового почуття не змінилась до кінця життя. В останньому листі до дружини — 4 березня 1964 р. поет писав:

«У мене так багато для тебе слів-алмазів, слів-квітів. Мені хочеться засипати ними тебе, зацілувати ними тебе, і щоб ти вічно жила в моїх піснях, щоб люди брали приклад з нашої любові, а не з наших помилок. До зустрічі завтра, любов моя!»

Вони, кохані і закохані у нього, пережили свого вічно закоханого у жінок, природу, рідну землю Поета. Віра Каспарівна Берзіна померла 12 грудня 1992 р., а Марія Гаврилівна — 1995 р.

Пройдуть мільйони років,
І навіть і тоді, у травах і квітках,
Сіятиме мій спів про тебе яснооку,
Як промінь зір, що зник давно вже їхній прах...

Летітиме земля, все так же, між світами,
В холодну вишину, як лине вічний час,
І кучері твої безплотними вустами
Я буду цілувать, хоч і не буде нас.

Розділ шостий
«ЗООЛОГІЧНИЙ НАЦІОНАЛІСТ»

...Була червнева неділя грізного 1941 р. Перед блакитним світанком німецька нацистська авіація скинула смертоносні бомби на Київ, Житомир та інші мирні міста України. Почалася війна, яка увійшла в історію СРСР, як «Велика Вітчизняна війна радянського народу проти фашистської Німеччини». Родина Сосюр у цей час була роз'єднана. Володимир Миколайович відпочивав у Кисловодську. Син відпочивав у Євпаторії. Марія Гаврилівна перебувала в Києві. Поет негайно поїхав до столиці. Не було такого дня, щоб не виступав перед жителями міста, її захисниками, бійцями, студентами-добровольцями. Читав вірші просто на вулиці, на трамвайних зупинках, біля прохідних фабрик, заводів. Очевидці запам'ятали останній виступ поета у сквері на Червоній площі (нині Контрактовий майдан), де він з почуттям декламував славнозвісну поему «Червона зима», уривки з віршованого роману «Червоноармієць», вірші про громадянську війну. А ще експромтом складав вірші-заклики. Швидко писав їх на аркушах і відразу віддавав присутнім.

У вересні 1941 р. у Харкові вийшла книжечка поезій Володимира Сосюри із шести віршів «Червоним воїнам».

Життя в Уфі було невлаштованим. Повністю утримував родину Сосюр Максим Тадейович Рильський. Бо Сосюри чомусь не мали атестата на отримання пайків.

В евакуації, в Уфі, поет бере активну участь у житті Спілки письменників. Він у комісії з добровільного збирання коштів на танкову колону. Але подумками лине в Україну, яку нищать нацистські орди: на окупованій ворогом території лишилась мати Антоніна Дмитрівна.

Нервове перенапруження, моральне потрясіння (поет дізнається про співпрацю своєї дружини з органами МДБ) мали наслідком рецидив психічного захворювання. Семен Склярєнко у листі до дружини писав: «Сосюра лежить у психіатричній в дуже важкому стані. Бажан вчора сказав, що «голова не витримує». Шиян — плакав».

Після виходу з лікарні поет працює пропагандистом при ЦК КП(б)У. Син Сосюри писав: «Життя нашої «української діаспори», як сьогодні б написали, йшло своєю чергою. В одному з непримітних будиночків «розспівувались» Зоя Гайдай, Литвиненко-Вольгемут і Паторжинський. Тоді над безмежною тайгою неслися такі до болю знайомі «Повій, вітре, на Вкраїну», «Дивлюсь я на небо» або дует Одарки й Карася із «Запорожця за Дунаєм». Поруч, дослухаючись до цього імпровізованого концерту, блукали спроквола Олександр Олександрович Богомолець та Олександр Володимирович Палладін, згодом прямували до їдальні, де касирка — моя мати — відпускала їм супи, борщі та гуляші за трамвайними квитками. Скільки ж сидіти

на шиї Максима Тадейовича? Поступово, ближче до осені, наш контингент значно порідшав. Евакуйовані отримували ордери від міськради на тимчасове проживання і перебиралися до міста. Надійшла й наша черга. Будинок цей, п'ятиповерховий, з червоної цегли, вірогідно, згодом було знесено — надто був непривабливий! Проте височів майже в центрі Уфи, за квартал від «Башсоюзу». Нам було виділено у комунальній квартирі на п'ятому поверсі (звичайно, без ліфта) ванну кімнату, з якої цей конче потрібний агрегат винесли у двір, викликавши неабияке невдоволення численних мешканців. Не було анічогісінько: ні ліжка, ні білизни, ні ковдр. Спали, як то кажуть, «покотом», не роздягаючись, на підлозі, притулившись одне до одного, аби зігрітися. Мама бігала на ринок торгувати тими кількома відрізами на костюм, які пощастило захопити з Києва. Тим і перебивалися. Поки жили удвох — було терпимо. Та коли до Уфи по черзі приїхали тітка Сима з однолітньою донькою Лідою та бабусею Варварою, а згодом до них приєдналися, на нашу велику радість, і батько з моїм зведеним братом, 16-річним Миколою, — тут уже стало непереливки. Татуся комісували, цілком слушно вирішивши: нехай працює в тилу, аніж має загинути на фронті, користі більше. Декілька ночей, власне, не стуляли очей, лежали впоперек вузької ванної. У дорослих ноги, звісно, затікали, а нам з двоюрідною сестрою було якраз. «Так далі жити не можна! — рішуче заявила мати. — Довго не витримаємо». Треба віддати їй належне: коли вимагали обставини, виявляла дива героїзму, винахідливості й пробивної сили — якщо треба, могла гори перевернути, і не було сили, яка б спинила її. Адже вже з перших років свого шлюбу з по-

етом-ліриком мама призвичаїлася покладатися виключно на себе і вирішувала всі побутові проблеми без участі чоловіка. Наштовхуючись на будь-які труднощі, батько, як правило, губився, наче мала дитина. Отож нічого екстраординарного у тому, що через кілька днів питання благоустрою родини успішно вирішилися: Миколу влаштували у школу ФЗН з житлом у гуртожитку, харчуванням та фірмовим одягом, а ми з татом і мамою переїхали до помешкання місцевого фотоательє, у величезну порожню кімнату зі скляним дахом. Згодом звідкілясь узялося звичайне армійське ліжко з металевою сіткою. Як ми втрюх примудрялися на ньому розміщуватися, і досі не збагну. Регулярно, як на роботу, батько вирушав до читальної зали бібліотеки Академії наук УРСР, яка взимку 41-го р. розпочала свою різноманітну діяльність, скеровану на потреби фронту. Там було тихо, затишно, тепло й невелелюдно. Можна було неквапливо думати, розмірковувати, творити. Іноді у місцевій їдальні для наукових працівників батька з жалісливості підгодовували обідом чи вечерю, — бо ж дуже змарнів останнім часом: схуднув, очі запали, риси обличчя різко загострилися... з настанням зими, холоднечі, — ситуація ставала загрозливо-непередбачуваною: не було печі, дров, інших джерел опалення. До того ж всі одночасно захворіли на коросту, з'явилися воші. Мила і в очі не бачили, гарячої води — і поготів... Повертаючись з читальної зали, батько обов'язково приносив із собою новий журнал (бібліотека була науковою і белетристики не тримала), газети, оповідав останні новини. Позабиравшись у постіль, притулившись якомога тісніше, гріли одне одного, дослухаючись до тихого, ласкавого батькового голосу, який читав нам

журнальні варіанти романів і повістей або декламував вірші з майбутньої збірки «Під гул кривавий» чи «В годину гніву і печалі» ... наша мати вирішила не здаватися, не пасувати перед труднощами... виявила поблизу нашого фотоательє, за якоюсь ста метрів омріяний об'єкт — готель «Башкирія»... мама записалась на прийом до тодішнього президента Академії наук УРСР Олександра Олександровича Богомольця... Він не тільки погодився на зустріч, уважно вислухавши прохачку, підписав необхідні папери, а й наказав щоденно виділяти для батька з їдальні спецпайок неодмінно з хлібом (він тоді був нормованим продуктом і видавався на картки)... Ми в «Башкирії», на четвертому поверсі, як народилися заново... Для кожного з нас окреме ліжко, чиста білизна, електричне освітлення, охайні коридори, чисті туалети на кожному поверсі, душові з гарячою й холодною водою, парове опалення... Тим часом мого батька викликали в Москву, у штаб партизанського руху на Україні, до Строкача, що його очолював. З роками зрозумів, що то не було випадкове рішення — такого розголосу, резонансу набув батьків «Лист до земляків», а, на жаль, він знову захворів. Але московські товариші виявили про батька братерське піклування — прикріпили до «кремлівки», видали лімітну книжку на 300 крб., яку можна було «отоварити» у спеціальних розподільниках усіма доступними для начальства продуктами, влаштували в клініку професора Краснушкіна... запропонували йому залишитися в Москві назавжди, навіть квартиру виділили в центрі столиці, на що татусь відповів коротко й категорично: Без України помру!»

З синівського болю й тяжкої ностальгії у 1941 р. народився славнозвісний Сосюрин «Лист до земляків», який у формі листівок з літаків радянські пілоти розкидали по всій зайнятій німцями Україні. Починався «Лист...» такими щирими словами: «Я звертаюсь до вас, земляки-побратими, крізь пожарів злий гук, крізь удари невпинні гармат, щоб велику любов передати рядками малими до усіх, що в цей час захищають наш зоряний сад. Я звертаюсь до вас крізь залиті пожарами гони, крізь тумани й сніги, в грізній зміні і днів і ночей: — Бийте ворога скрізь, хай в крові своїй чорній потоне злий нападник під гул, під розгойданий гул батарей! Бийте ворога скрізь, непоборні герої, у кривавих снігах, на глухих перехрестях доріг! Гляньте, сонце уже засіяло на радісній зброї, що на ката зняли ваші руки в громах світових. Хай же з кулями поруч летить моє слово смугляве, в нім любов лиш до вас, а до ката — ненависть і гнів. Хай летить моє слово до вас крізь хитливі заграви, до моїх побратимів, до любих моїх земляків! Одлунає гроза, блискавиці погаснуть криваві, знов сади зацвітуть, заспівають в садах солов'ї, і повернетесь ви, як герої, додому у славі, дорогі земляки, побратими і друзі мої!»

Невдовзі маму викликали до Москви... Десь у серпні сорок третього виїхав до столиці разом з Рильськими. Подорож була казковою. У м'якому вагоні, поруч з дорогими людьми, зі смачною їжею...» (зі спогадів сина В. Сосюри).

1942 р. поет наполягає на переїзді до Москви, працює в українському радіокомітеті, Українському партизанському штабі і 1943 р. направляєтсья «в розпорядження політуправління фронтів, які вели бої за Україну». Співпрацює з редакцією фрон-

тової газети «За честь Батьківщини», виїздить у діючі війська, виступає перед воїнами. Фронтіві газети друкують його поезії. Свої сторінки йому надають журнали «Огонек», «Смена».

Виходять з друку збірки В. Сосюри «В годину гніву» (1942), «Під гул кривавий» (1942), з'являються численні публікації в періодиці. З великих творів — це поеми «Мій син» (1942—1944) та «Олег Кошовий».

1943 р. В. Сосюру було нагороджено орденом Бойового Червоного Прапора.

1944 р. В. Сосюра повертається до Києва, пише й водночас працює на відбудові міста. На зруйнованому Хрещатику можна було побачити письменників Петра Панча, Андрія Головка і серед них у військовій гімнастерці колишнього військового кореспондента полковника Володимира Сосюру. Він розбирав стіни зруйнованих будинків, носив цеглу. Як весною річка наповнюється свіжою водою, отак наповнювалося радістю серце поета. І він, сповнений любові до рідного українського народу, на одному диханні написав вірш «Любіть Україну».

Тоді вперше цей вірш редактор і поет Олекса Новицький надрукував у газеті «Київська правда», а через кілька днів Леонід Новиченко передрукував у газеті «Літературна Україна». На хвилі переможного настрою твір Володимира Миколайовича швидко пішов у світ. Невдовзі його переклав російською мовою поет Олександр Прокоф'єв, а потім ще й Микола Ушаков. Вірш надрукували і в Ленінграді, і в Москві. У ньому не було ворожості до інших народів. Його ідея — любов до Батьківщини. Поет проголошував:

Між братніх народів,
мов садом рясним,
Сіє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
І всіми своїми ділами.

Тут повага до інших народів, які мають право на любов до свого рідного краю, національної культури. Як можна поважати інший народ, коли ти не любиш свій!

А у 1947 р. виходить з друку збірка поезій «Щоб сади шуміли», відзначена в 1948 р. Сталінською премією I ступеня. У січні 1948-го вся громадськість України вітає поета з п'ятдесятиріччям його народження, а на грудях у нього з'являється найвища урядова нагорода — орден Леніна. У привітанні Президії Спілки письменників України відзначалося, що ім'я Сосюри невід'ємне від історії розвитку української літератури, він виступав як поет-патріот, як поет гострої сучасної теми. Це була висока і справедлива оцінка поетичної творчості Володимира Сосюри. Устами широких читацьких кіл промовляло це привітання і піднімало в душі поета нові сили на подальші творчі звершення. Активно працює В. Сосюра у великих поетичних жанрах (поєми «Студентка», 1947; «Вітчизна», 1949), в галузі художнього перекладу звертається до поезії М. Тихонова, Л. Гіри, О. Одоєвського, К. Рилеєва та ін.

У Москві проходила перша повоєнна декада української літератури та мистецтва. Її учасника, українського поета Володимира Сосюру, тепло сприймали москвичі, їм подобалися щирі твори поета, зокрема й вірш «Любіть Україну», який автор

читав з піднесенням. У багатьох газетах уміщували портрети поета, друкували звіти про його виступи на заводах, перед студентами, в Центральному будинку Радянської армії...

З Москви Володимир Миколайович повернувся до Києва в піднесеному настрої. Та радість виявилася короткою.

Вірш «Любіть Україну» прочитав у перекладі сталінський ідеолог неосвічений Лазар Каганович. Прочитав і замислився. Відчув небезпеку: патріотичні почуття не до вождя, а до свого народу. Цього допустити було не можна.

2 липня 1951 р. газета «Правда» друкує статтю Лазара Кагановича «Проти ідеологічних перекирвань в літературі»: «Вірш В. Сосюри «Любіть Україну» викликає почуття розчарування і протесту... Не таку Україну оспівує у своєму вірші В. Сосюра. Під такою творчістю підпишеться будь-який недруг українського народу з націоналістичного табору. Скажімо, Петлюра, Бандера і такі інші».

Це був вирок, що не підлягав оскарженню. І це був безпрецедентний випадок у літературному житті, коли вся стаття присвячується одному ліричному віршеві, що напередодні декади надрукував ленінградський журнал «Звезда». Колектив журналу за вірш Сосюри різко критикували. Дісталось перекладачам твору — видатним російським поетам сталінської доби Олександрю Прокоф'єву та Миколі Ушакову.

3 липня статтю «Проти ідеологічних перекирвань в літературі» передрукували всі центральні й республіканські газети, а вже наступного дня — обласні, міські й районні, організували листи-відгуки. Каялася «Літературна Україна» за те, що

надрукувала «слабкий» вірш «Любіть Україну» Володимира Сосюри.

Журнал письменників України «Вітчизна» в липневому номері проголошував: «У вірші Володимира Сосюри немає образу, — нашої соціалістичної Батьківщини, Радянської України...»

Та жодних підстав для такої розправи над поетом вірш «Любіть Україну» не давав. Це був зручний привід розпочати залякувальну кампанію проти тих, хто переміг у жорсткій війні і відчув себе особистостями, синами свого народу. Вільний дух — ворожий для системи гноблення, і саме вона прагнула знищити його в образі Володимира Сосюри. Почали шукати подібних до нього поетів і в інших республіках.

Терміново було скликано збори письменників-комуністів Києва, які два дні викривали «націоналізм» Володимира Сосюри та інших письменників. На пленумі Співки письменників України тодішнє літературне керівництво республіки під наглядом працівників управління пропаганди й агітації ЦК КП(б)У влаштували Володимирові Сосюрі «рознос». Він тривав чотири дні поспіль. Такого ще не було. «І скільки я не казав, — згадує В. Сосюра, — коли мене почали бити у всеукраїнському масштабі всі організації... і навіть у всесоюзному шукали в кожній республіці свого Сосюру — ламали йому ребра, били під душу, як мене на Україні, і скільки б я не казав, що виправив «Любіть Україну» (йдеться про заміну рядка «без неї — ніщо ми, як порох, як дим» інтернаціональним рядком «між братніх народів, як садом рясним»), мені не вірили і били

до самозабуття». І ось вирок: «Поет закликає любити Україну. Постає питання: про ЯКУ Україну йде мова, ЯКУ Україну оспівує В. Сосюра? ... У вірші В. Сосюри немає образу, безмірно дорогого для кожного справжнього патріота, — образу нашої соціалістичної Батьківщини, Радянської України... Не таку Україну оспівує у своєму вірші В. Сосюра. Його хвилює одвічна Україна з її квітами, кучерявими вербами, пташками, дніпровими хвилями... Вона подається тут самотньо, без зв'язку з іншими народами Радянського Союзу... Дивно звучать рядки: «Народы другие нельзя полюбить, не любишь коль ты Украйну...» І вже одверто націоналістичне звучать слова: “Ничто без нее мы”».

Поетові, либонь, було дуже боляче, що критикували його, побратима по перу, Андрій Малишко і Степан Крижанівський.

У липневому номері журналу «Вітчизна» за 1951 р. літератори П. Моргаєнко та В. Речмедін разом надрукували статтю «Вірші, які не служать народу». В них облили брудом не лише вірш «Любіть Україну», а й твори поета: «Уся в квітках сіяє Україна», «О море могутче» та багато інших віршів, в яких Сосюра оспівав красу рідного Донбасу. А вірш «Знов село» назвали «попелищем минулого». Любов поета до природи — «пасивною і споглядальною».

«Любіть Україну» критикували і в трудових колективах. Бібліотекарі та продавці книгарень спішно склеювали або вирізали сторінки зі «шкідливим» віршем. У народі ж тим часом з'явилася гірка пародія на цю кампанію:

Любіть Україну, як хоче любіть,
Як вітер, як трави, як води,
Та тільки мовчіть і про це не кажіть,
Бо вб'ють вас при першій нагоді.

Володимир Сосюра витримував усі удари.

«...І ось минули літні канікули 1951 року. Прийшли до школи. Чемно привіталися зі своєю вчителькою. Я уважно подивився на неї. Вона була така сумна, як восени над горами вечорове небо. З тремтінням у голосі сказала: «Діти, дуже прошу вас, візьміть підручники з української літератури і розкрийте їх на сторінках, де є портрети Рильського і Сосюри. Ось клей. Заклейте їх. Я сьогодні захворіла. Піду додому». У класі запала глибока тиша. Любов Іванівна йшла повільно, тремтіли її плечі. Навіть схлипувала. А ми тоді і не знали чого. Не знали, що цих добрих щирих поетів, які над усе любили рідну Україну, цькували не тільки зверху з Москви, а навіть їхні друзі, побратими по перу» (зі спогадів поета В. Капустіна).

Поета перестали друкувати. Заарештовують дружину. Майже два роки Володимир Миколайович живе між умовною свободою і можливістю арешту. А полохливі «друзі» уникають його товариства, лишаються тільки сміливі й віддані. Поет носить тавро «націоналіста», його цькують, принижують.

Лише смерть Й. Сталіна 1953 р. дозволила митцеві повернутися в літературу. В цей час виходять збірки поезій «За мир» (1953); з'являються такі великі твори В. Сосюри, як історико-публіцистична поема «Україна» (1951), поема-інвектива «Запроданці» (1953), драматична мініатюра «Дочка лісника» (1957),

ліро-епічна поема «Біля шахти старої» (1957). Лірика В. Сосюри кінця 1950-х рр. сповнена гармонії людини і природи (збірка «На струнах серця», 1955). Численні вірші збірок «Солов'їні далі» (1957) і «Біля шахти старої» (1958) присвячує В. Сосюра рідній Донеччині. У цей період він закінчив також розпочату ще в 1926—1929 рр. поему «Мазепа» (1959—1960) і написав поему «Розстріляне безсмертя» (1960), присвячену українським митцям 1920-х рр.

1963 р. В. Сосюру удостоєно Державної премії України ім. Т. Шевченка за збірки «Ластівки на сонці» та «Щастя сім'ї трудової».

Розділ сьомий
ВСЕПРОЩЕННЯ. ЗАПІЗНІЛЕ КАЯТТЯ

«**Н**е розлучсь я з юністю моєю у пісні хоч...» — писав 64-літній Сосюра у 1962 р. Восени цього року поет став натхненно працювати. За три з половиною місяці створив книгу з нових поезій на 360 сторінок, назвав її «Осінні мелодії».

Він ніяк не хотів змиритися зі старістю. Не уявляв себе старим і немічним. Прагнув бути «вічно юним, незламно-молодим», — за точною поетичною формулою П. Тичини. Зрештою, коли сказати чесно — він так і не досягнув своєї життєвої і творчої зрілості. В. Сосюра зістарівся передчасно: він щойно почав усвідомлювати свою потугу, як потуга ця, ще вповні не розкрилившись, була дезорієнтована й надламана.

У січні 1965 р. Володимир Сосюра сильно захворів. На його здоров'я вплинуло і судилище над віршем «Любіть Україну», і постійне цькування заздрісних літераторів. Його поклали до лікарні. Свіжого зимового ранку поет попросив дружину відчинити вікно. Підійшов до нього, розпростер руки і при відході у вічність устив сказати: «Маріє, усім прощаю».

...Його добра душа, його любляче серце розлучилися із земним буттям і відійшли на вічний спокій у святкову тиху ніч

Різдва Христового. Це було 8 січня 1965 р., йому сповнилося шістдесят сім літ. Тільки праведні люди вмирають у дні великих церковних свят. Двері до щасливої вічності у Царстві Небесному їм відкриті. Помер од гіпертонії — надмірного кров'яного тиску. Лікарі свідчили, що часом brakло шкали на апараті, щоб виміряти надпотужні удари поетового серця. Поет і громадянин В. М. Сосюра так ніколи й не навчився «заощаджувати» свою тривогу і ніжність.

11 січня 1965 р. над притихлим зимовим Києвом летіли й летіли срібні сніжинки роями — ось так, неначе у віршах поета. Вони пролітали над мовчазною і вічною домівкою — Байковим цвинтарем. Тут поволі опускалися, падали на замерзлу землю. Падали холодні, запечалені. Над труною, в якій лежав соловей України Володимир Сосюра, стояли зажурені родичі, його близькі друзі, письменники, вчені, військовослужбовці, громадські діячі столиці, гості — шанувальники його творчості з багатьох міст України. Тужив за улюбленим поетом, чуйною людиною Андрій Малишко. На віях застигли сльози невимовного болю.

Згадує український філософ Є. Сверстюк: «Похорон Володимира Сосюри взимку 1965 року був багатолюдним — звичайний советський траурний мітинг із оркестром. Тим часом у виступі Андрія Малишка зазвучали несподівані покайні мотиви...»

«Холодно тобі зараз, поете, і сніг над тобою іде дуже холодний. Над твоєю труною у цей зимовий холодний день ми клянємось, що будемо любити свою мову, свій народ, свої звичаї так, як ти заповів у своєму вірші «Любіть Україну»: «Любіть Україну у сні й наяву, / Вишневу свою Україну, / Красу її віч-

но живу і нову, / І мову її солов'їну». І хай тупість кретинів і невігласів, прелатів і єзуїтів, яка вкоротила твоє життя після написання цього вірша, зів'ядає над могилою великого українського поета. Пробач, що ми не покрили тебе славною козацькою китайкою по нашому звичаю і не поклали на твоє серце червоної калини, — ти так те любив. Та червона калина твоєї України червонітиме у твоєму слові. Комусь, може, набридли ці символи нашої вічної свободи і гіркоти, а для нас вони зацвітатимуть вічно — від молодих і до старих — з покоління в покоління. Ми б хотіли поховати тебе, як годиться великому співцеві, і понести тебе на своїх плечах по всьому Хрещатику, по всій нашій землі... що ж, кажуть, — не можна. А як жаль, що і в цьому ми схиляємось до циркулярів, а не до вікових традицій нашого народу. Ну що ж, тоді ми, невдячні сини твої, понесемо тебе на своїх раменах у вічність...»

Та коли цей поет-пісняр після похорону повернувся додому, в поштовій скриньці знайшов підкинену кимось вирізку з газети «Радянська Україна» із статтею, в якій знову громили В. Сосюру. Мертвому вже завадити не могли, тож залякували живого.

Як справжній великий поет і людинолюбець, він простив. В останньому романі «Третя Рота» він написав: «Я всім прощаю і всіх люблю».

Поет Борис Олійник сказав, що ім'я Володимира Сосюри «...серед тих небагатьох щасливих, хто однаково спокійно міг стати і перед лицем сучасності і перед судом грядущого».

Володимир Сосюра прожив 67 своїх, можна сказати, героїчно-воздвиженських років: вижив у війнах, революціях, голо-

доморах, переніс цькування, заборони писати, зради друзів, інфаркти, інсульт.

Творчий ужинок поета В. Сосюри складається з-понад 70 книг, де біля трьох тисяч віршів. А поем у нього більше тридцяти, далеко не всі відомі широкому читачеві, як, наприклад, «Мазепа», «Махно», «Оксана», «Володька», «Галичанка», «Розстріляне безсмертя» та ін. Написав В. М. Сосюра й віршовані романи «Тарас Трясило», «Червоногвардієць», автобіографічний роман «Третя Рота», віршовану епопею «Залізниця», що складається з п'яти сюжетно пов'язаних поем. Без перебільшення можна сказати, що у творчості В. М. Сосюри слова «Україна», «любов», «кохання» були найсвятішими. Ось назви його творів: «Я люблю», «Люблю», «Як не любити до нестями», «Як люблю тебе», «Любов моя, мій день, мій цвіте», «Я вітру питаю, чи любить вона?». У розумінні В. Сосюри любити свій край, свою Вітчизну — це передусім жити для народу, чесно трудитися, оберігати і возвеличувати рідну сторононьку, шанувати її добрих людей і славу її минувшину й борців за утвердження державності. Сила й могутність України та її народу — одвічні. Вони — як та купина вогнева, завжди горить завзяттям добра, ніколи не згасне. «Сонцем щастя осяяна моя Україна». Вона у сні, в труді, в коханні, в дитячій усмішці, в дівочих очах, у квітці, у співові пташиному, в кожній пісні і думках вона. У кожному ударі наших сердець вона. Краса її вічна, оновлююча, мова солов'їна. Для нас вона рідна, єдина.

Такою є наскрізь щира, емоційна і неповторна сосюринська поезія любові до України. Але й до всіх людей і народів, які шанують не лише себе, але й свого іномовного ближнього. Богом

велено усім землянам жити під одними зорями у взаємоповазі й утверджувати повсюдно красу правди, волі і любові.

У багатьох поезіях В. Сосюра писав про космос розуму, про неперехідність моральних і духовних цінностей, про вічність людської душі, людського «я»: «Я все люблю, люблю без краю, люблю за серця теплого биття, я крапля та, що думає й співає у океані вічному життя».

«Продовживши традиції української літератури — зокрема Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Володимир Сосюра в нових умовах колоніальної залежності України від Москви підняв голос на захист нації, а в інтимній поезії сягнув неперевершеного рівня.

Поет Володимир Сосюра — породження революції. Це так. Але не жовтневої, а Української, що об'єднала народ довкола національної ідеї і вклала юнакові в руки і перо, й гвинтівку. І в цьому вся ідейно-громадянська й мистецька сутність поета. Цим пояснюється тернистість його життєвого шляху, що не узгоджувався зі шляхом, проголошеним владою... В. Сосюра був і лишився глибоко національним поетом, який уболівав за рідну Україну, працював для неї і хотів бачити її вільною...» — зазначає літературознавець Віктор Костюченко, автор книги-есе «Біль аж до краю дороги...» (2004).

Із повчально-стверджуючими словами, актуальними й нині, звертається В. М. Сосюра до людей доброї волі:

Любіть Україну, як сонце, любіть
як вітер, і трави, і води,
в годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди!..

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну...

Без неї — ніщо ми, як порох і дим,
розвіяний в полі вітрами...
Для нас вона в світі єдина, одна,
як очі її ніжно-карі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі,

у квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах,
і в стягів багряному шумі...

Любіть, у труді, у коханні, в бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою —
і вічні ми будемо з нею!

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Антоненко-Давидович Ю.* Неповторний Володя // Укр. мова і літ. — 1989. — № 8. — С. 29.
2. *Бедзик Ю.* Відчайдушний Сосюра // Літ. Україна. — 2000. — 13 січ. — С. 3.
3. *Бурляй Ю.* Невідомий Сосюра // Київ. — 1998. — № 1—2. — С. 31.
4. *Бурляй Ю.* Сосюрині заповіти // Ю. Бурляй. Життя і слово. — К., 1982. — С. 74.
5. *Гальченко С.* «Україно моя, Україно... Я за тебе піду до загину через терни на вічний відчай» // Літ. Україна. — 1998. — 29 січ. — С. 3.
6. *Головащук С.* «Любіть Україну...» // Літ. Україна. — 1993. — 5 серп.
7. *Гришко В.* Серце «другого Володьки» і заборонена любов // Укр. слово: хрестоматія укр. літ-ри та літ. критики ХХ ст. — К., 1994. — Т. 2. — С. 197—213.
8. *Дзюба І.* Оповідав про себе — оповідав про свій народ // Літ. Україна. — 1988. — № 11.

9. *Коваль В.* «Так ніхто не кохав»: про життя В. Сосюра // Демокр. Україна. — 1995. — 20 черв. — С. 5.

10. *Костюченко В.* «Не наш»: Володимир Сосюра // Літ. Україна. — 1998. — 28 трав. — С. 5.

11. *Костюченко В.* У тенетах: Володимир Сосюра // Літ. Україна. — 1997. — 25 груд.

12. *Костюченко В.* Один загадковий рік з життя Володимира Сосюра // Літ. Україна. — 1997. — 11 верес. — С. 5.

13. *Костюченко В.* Біль аж до краю дороги...: есе. — 2-ге вид. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 276 с.

14. *Маланюк Є.* Малоросійство // Є. Маланюк. Книга спостережень. — К., 1995. — С. 219—233.

15. *Моренець В.* Володимир Сосюра: нарис життя і творчості. — К., 1990.

16. *Неврлий М.* Письменник і вільне слово: Володимир Сосюра під обстрілом критики // Літ. Україна. — 1998. — 6 січ. — С. 5.

17. *Олійник Б.* З криниці безсмертя // Планета Поезія. — К., 1983.

18. *Олійник Б.* «І вічні ми будемо з нею...»: виступ на вечорі з нагоди 100-річчя Володимира Сосюра // Літ. Україна. — 1998. — 29 січ. — С. 3.

19. *Сосюра В.* Каїн // Київ. — 1990. — № 12.

20. *Сосюра В.* Христос // Київ. — 1997. — № 1—2.

21. *Талалай Л.* Воля поета // Літ. Україна. — 1998. — 6 січ.

22. *Ткачук М.* «Щоб ти щасливою була...» // Київ. — 1991. — № 9. — С. 157.

23. *Ющенко О.* Відлуння життя // Літ. Україна. — 1998. — 29 січ. — С. 3.

ЗМІСТ

Розділ перший. Дитинство	4
Розділ другий. Юність	22
Розділ третій. Пролетарський сентименталіст	35
Розділ четвертий. Божевілья двох Володьок	56
Розділ п'ятий. Володьчині кохання	68
Розділ шостий. «Зоологічний націоналіст»	98
Розділ сьомий. Всепрощення. Запізніле каяття	111
Список використаної літератури	117

Науково-популярне видання

КОЛЯДА Ігор Анатолійович

КОЛЯДА Юлія Ігорівна

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

Головний редактор *Н. К. Гафурова*
Відповідальна за випуск *Л. І. Вакуленко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *О. М. Правдюк*
Коректор *Р. Є. Панченко*

Підписано до друку 22.12.14. Формат 70×108 ^{1/32}.
Умов. друк. арк. 5,66. Облік.-вид. арк. 4,66.
Тираж 1500 прим. Замовлення № .

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21 А
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет-магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Римарська, 21 А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Коляда І. А., Коляда Ю. І.
К62 Володимир Сосюра / І. Коляда, Ю. Коляда; худож.-оформлювач Л. П. Вировець. — Харків: Фоліо, 2015. — 119 с. — (Знамениті українці).

ISBN 978-966-03-5098-4 (Знамениті українці).

ISBN 978-966-03-7046-3.

Доля видатного українського лірика, лауреата Шевченківської премії 1963 року Володимира Сосюри тісно пов'язана з подіями Жовтневої революції і громадянської війни в Україні, громадським та літературним життям 20—50-х років ХХ століття. Його творчий шлях був драматичним. Якщо першим збіркам Сосюри притаманна романтика боротьби й кохання, то пізніше він відчуває внутрішнє роздвоєння («комунар і націоналіст»), неможливість поєднати відданість революції з почуттям національного обов'язку. У 1951 році за вірш «Любіть Україну» поета звинуватили у «буржуазному націоналізмі», перестали друкувати його твори. І сьогодні яскрава щира поезія В. Сосюри має багато шанувальників, як і раніше, вона чарує своєю задушевністю, теплотою і правдивістю почуттів.

ББК 83.3(4УКР)